

Kristijan Obšust¹

Beograd

MIT O NARODNOM HEROJU JURAJU JANOŠIKU: IZMIŠLJANJE TRADICIJE U OKVIRU SLOVAČKOG NACIONALIZMA

Apstrakt: U radu su analizirane osobenosti procesa vezane za stvaranje (izmišljene) tradicije o slovačkom lokalnom razbojniku Juraju Janošiku. Analiza je fokusirana na sagledavanje različitih konstelacija koje su vezane za proces njegove mitizacije u okviru slovačkog nacionalizma, kao i na različite oblike manifestacije ovog nacionalnog mita u okvirima šireg društvenog, kulturnog i političkog obrasca tokom vremena. Nastojalo se što širem praćenju različitih oblika razvoja i percepcije ovog nacionalnog mita, pri čemu se težilo ukazivanju na distinkciju, ali i na preplitanje u shvatanju Janošika kao socijalnog bandita – što je istorijska pozadina njegove ličnosti, kao i na percepciju Janošika kao narodnog heroja sa jasno naglašenom etničkom konotacijom. Kako bi se jasnije ukazalo na ovakvu razliku, koja je od krucijalne važnosti za praćenje nastanka i razvoja ovog mita u okviru slovačkog nacionalizma, u radu je ukazano i na pojedine aspekte shvatanja razbojničke tematike (socijalnog banditizma) u okviru slovačkog romantizma.

Gljučne reči: Juraj Janošik, nacionalni identitet, Slovačka, mitizacija, socijalni banditizam

Uvod

Stvaranje nacionalnih simbola u okviru slovačkog narodnog preporoda i u okviru procesa koji su vezani za konstruisanje slovačkog nacionalnog identiteta, započetih poslednjih decenija osamnaestog veka, posebno se intenziviralo i počelo da poprima mnoštvo novih karakteristika od druge decenije devetnaestog veka.² Opšte "oduševljenje narodom" koje je proisticalo iz romantizma, doprinosilo je intenzivnom naglašavanju elemenata "narodne kulture", odnosno konstruisanju nacionalnih simbola i tradicija sa naglašenim motivima iz narodnog folklora i kulture i u kontekstu stvaranja tzv. malih nacija, kakva je i

¹ kristijanobsust@yahoo.com

² Detaljno o konstruisanju slovačke nacionalne simbolike, vid. u Škvarna 2004.

slovačka nacija.³ Stvaranje koncepcije o modernom etničkom narodu sa sopstvenim karakterističnim "duhom" (*Volksgeist*), koja je inicijalno potekla od J. G. Herdera, odrazilo se i na percepciju do tada prilično marginalizovane narodne kulture, u kojoj su nosioci onovremenih emancipacionih procesa nastojali da prepoznaju "autentične" i "tipične" specifičnosti sopstvenog (slovačkog) naroda. Konstruisanje nove, visoke narodne kulture na osnovama narodnih motiva, uključivalo je i neke nove elemente, odnosno formulisanje novih tradicija u okviru nacionalističkog korpusa. Tako je, tokom druge decenije devetnaestog veka, došlo do znatno brojnijeg isticanja i glorifikovanja mnogobrojnih ličnosti iz nacionalno percipirane prošlosti. Isticanjem narodne kulture, omogućeno je da se pojedinim herojima (odnosno, preciznije, tipovima heroja), o kojima je postojala izvesna tradicija među slovačkim stanovništvom, postepeno pridoda znatno veći simbolički značaj. Time su oni ujedno postajali narodni heroji, što je bilo omogućeno između ostalog i time što je u njima bio sadržan i značajan narodno identifikacioni potencijal (Škvarana 2004, 31). Formiranje moralnih uzora i autoriteta, kao i tzv. "mučenika nacije", često je bilo sastavni deo praksi devetnaestovekovne historiografije, koja se u značajnoj meri usmeravala ka konstruisanja nacionalnih mitologija i njihovog prezentovanja kao naučnih istina (Mannová 2005, 12–15). Tako je i u kontekstu stvaranja slovačkog nacionalnog imaginarijuma dolazilo do glorifikacije pojedinih ličnosti iz nacionalno shvaćene prošlosti, koje su predstavljane kao primeri hrabrosti i (uslovno) kao nacionalni heroji.

Bez namere da se ovom prilikom zalazi u razmatranje kompleksne problematike u vezi sa nastankom slovačkog nacionalnog identiteta,⁴ trebalo bi istaći da slovački nacionalni identitet u velikoj meri nastaje kao posledica reakcije na procese vezane za stvaranje moderne mađarske nacije. Drugim rečima, intenzivna mađarizacija, kao i nacionalizacija ugarske prošlosti od strane nosilaca mađarskih nacionalističkih elita, doveli su do znatno intenzivnijih i dinamičnijih procesa nacionalne emancipacije, a samim tim i do stvaranja novih nacionalnih simbola u kontekstu slovačkog narodnog preporoda. Opšte društvene i političke okolnosti, kao i realan osećaj potlačenosti, nastali kao reakcija na proces mađarizacije, podjednako su doprineli nacionalizaciji i glorifikaciji brojnih ličnosti iz nacionalno percipirane slovačke prošlosti. Ove ličnosti su idealizovane tako da je postalo moguće njihovo predstavljanje kao moral-

³ Termin *mala nacija*, odnosno *nedominantna etnička grupa*, upotrebljen je u skladu sa terminologijom i tipologijom nacionalnih pokreta Miroslava Hroha koji pod ovim terminima podrazumeva narode koji su se, za razliku od tzv. *velikih nacija*, nalazili u sastavu multietničkih entiteta poput Habsburškog ili Osmanskog carstva, odnosno etničke grupe koje nisu imale sopstvene entitete, jasno utemeljene tradicije, kodifikovan književni jezik, vladajuće establišmente itd. Opširnije vid. u Hroch 2000 i 2003.

⁴ O nastanku slovačkog nacionalizma vid. u Brock 1976.

nih uzora sa jasno naglašenom nacionalnom konotacijom. U takvim društvenim okolnostima, dolazi do stvaranja jednog specifičnog nacionalnog mita, nastalog od nevelikog skupa narativa o jednom lokalnom razbojniku koji je, kao veoma mlad, pogubljen od strane predstavnika vlasti. Lokalna priča tokom vremena se modifikovala i uzdigla na opšti narodni nivo, pri čemu je stekla jasnu nacionalnu konotaciju. Pri tome je glavni akter te priče – razbojnik Juraj Janošik – u okviru slovačkog nacionalnog imaginarijuma s vremenom postao jedan od najznačajnijih simbola u kome je viđen otpor "potlačenih i izrabljivanih", odnosno neka vrsta narodnog zaštitnika i patrona siromašnih. Lokalni narativ o Janošiku tokom vremena se menjao, pročišćavao i jačao, s vremenom postavši jedan od najznačajnijih, a danas verovatno i najkomercijalnijih, slovačkih nacionalnih mitova.

Nastanak i razvoj mita o Juraju Janošiku – istorijski kontekst: Od lokalnog razbojnika do zaštitnika siromašnih i nacionalnog heroja

O slovačkom lokalnom banditu Juraju Janošiku (1688–1713), ne postoji mnogo istorijskih izvora. Uprkos tome što je ova tema bila, i još uvek jeste, predmet interesovanja mnogobrojnih, pre svega slovačkih i poljskih istoričara – iz čijih istraživanja je proizašao čitav niz radova sa neretko tendencioznim i senzacionalističkim sadržajem – relevantni podaci o Janošiku kojima se raspolaže, krajnje su ograničeni. Uostalom, sâmo stvaranje tradicije o Janošiku, odnosno njegova mitizacija, znatno su uticali i na samu historiografiju ali, s druge strane, iz date historiografije su takođe crpljeni mnogobrojni elementi koji su doprinikli daljem razvoju mita o njemu. U tom pravcu su posebno veliki uticaj imala dela devetnaestovekovne romantičarske historiografije, koja su znatno doprinela tome da Janošik, zajedno sa mitizovanim ličnostima poput Ćirila i Metodija, Svetopluka, Rastislava, Pribine i drugih, postane deo slovačkog nacionalnog panteona. Bez namere da se zalazi u širu analizu pojedinosti iz Janošikovog života, neophodno je ukazati na neke osnovne podatke o njemu, kako bi se što pravilnije i celovitije mogao sagledati stepen mitizacije njegove ličnosti, kao i kako bi se, u okviru šireg društvenog konteksta, mogle sagledati specifičnosti konstruisanja tradicije o njemu. Pritom, neophodno je na početku istaći da su poznati elementi realne biografije Janošika, odnosno raspoloživi istorijski fakti o njemu, u priličnoj kontradikciji sa tradicionalnom percepcijom o njegovoj ličnosti (vid. Votruba 2007). Za razliku od čitavog fundusa atributa koji se tradicionalno pripisuju Janošiku, i idealizovane slike o

njemu koja ga prikazuje kao pravednog odmetnika i ustanika koji se bori za prava potlačenih slojeva, istorijska pozadina mita umnogome je drugačija.⁵

⁵ Juraj Janošik je 1688. godine rođen u opštini Terhovi, koja se nalazi u severom delu današnje Slovačke. Datum njegovog rođenja nije precizno određen, već je izveden na osnovu podataka o njegovom krštenju iz čega se ujedno crpu i podaci o njegovim roditeljima, braći, sestrama, imenu sveštenika koji ga je krstio itd. Ne postoje nikakvi podaci koji svedoče o njegovom detinjstvu i odrastanju, bez obzira na to što je ovaj period Janošikovog života predstavljalo poseban predmet mitizacije u izgradnji tradicije o njemu. Po svojoj koncepciji, ova tradicija je u određenim elementima prevazilazila okvire karaktera nacionalnog mita i predstavljala je znatno širi korpus, manifestovan kroz različita predanja, i to pre svega ona vezana za njegovu fizičku snagu. Tradicionalno se smatra da je Janošik rođen u seoskoj porodici, iako nigde nije naveden njen materijalni položaj. Jedan od retkih pouzadanih podataka o životu Juraja Janošika jeste taj da se –kao pripadnik kuruca koje je vodio mađarski feudalac i transilvanijski vojvoda Ferenc II Rakoci (1676 – 1735) – Janošik borio u pobuni protiv Habzburgovaca. Posle poraza Rakocijevih kuruca u bitki kod Trenčina, 3. augusta 1708. godine, kojom je ujedno i ugušen njegov ustanak, Janošik je bio zarobljen od strane carske vojske. Svoju vojničku karijeru nastavio je upravo kao pripadnik carske vojske, pri čemu je mahom radio kao zatvorski stražar. Kao deo stražarske posade, bio je stacioniran i u bitčijanskom zamku 1710. godine, gde je upoznao čuvenog kapetana razbojnika Tomáša Uhorčika, sa kojim se ubrzo sprijateljio, što je događaj za koji se smatra da je bio od presudnog uticaja na to da kasnije i sam postane razbojnik. Postoje indicije da je upravo on pomogao T. Uhorčiku da iste godine pobjegne iz zatvora, nakon čega ubrzo i sam napušta vojsku i vraća se u Terhovu. Tokom zime 1710. godine, pruža dalju pomoć Uhorčiku, koji mu već sledeće godine prepušta vođenje svoje grupe. Na osnovu analiza iz sudskih spisa u Terhovi, ustanovljeno je da su, u regionu u kom je Janošik rođen, postojale brojne simpatije prema razbojnicima kojima su u sakrivanju tokom zime pomagali meštani iz okolnih sela. Godine 1711, Janošik je preuzeo vođstvo nad grupom razbojnika, čiji je kapetan do tada bio Uhorčik, koji se povukao iz razbojništva pod lažnim imenom ne bi li se sakrio pred vlastima koje su ga tražile. Tokom sledećih nekoliko meseci, Janošikova družina je pljačkala prevashodno sitnije privrednike, zanatlije, imućnije stočare i putnike a ne višu klasu, kako to prikazuje tradicija. Celokupna njegova karijera razbojnika trajala je izuzetno kratko, svega nekoliko letnjih meseci, odnosno od jeseni 1711. do zime 1712. godine. Istorijski izvori ne potvrđuju mit o otimanju od bogatih i davanju siromašnima, što predstavlja osnovnu sliku o njemu kakva se tradicionalno plasirala. Kasnije je uхваćen, ali je uspeo da se oslobodi podmićivanjem stražara. Međutim, posle nekoliko meseci, ponovo je uhapšen i suđeno mu je zajedno sa Tomašem Uhorčikom koji je uhapšen zajedno sa njim. O samom toku suđenja i optužbama koje su ga teretile za različite zločine postoji relevantna dokumentacija. Deo optužbi je priznao, ali je pojedine optužbe – poput one da je ubio lokalnog sveštenika – negirao, što ni nakon mučenja nije priznao. Kao otežavajuća okolnost prilikom suđenja, često je navođena i činjenica da je, kao pripadnik Rakocijevih kuruca, učestvovao u pobuni protiv vlasti. Odbrana se prvenstveno temeljila na tome da Janošik nikoga nije ubio, budući da je utvrđeno da je lokalnog

Konstruisanje tradicije o Juraju Janošiku u okviru slovačkog narodnog preporoda nužno je sagledati u znatno širem kontekstu. Drugim rečima, u korelaciji sa mitom o Slovacima kao o plebejskom narodu koji je takođe stvaran u okviru procesa narodnog preporoda, kao i u kontekstu onovremenih opštih društvenih i političkih konstelacija. Još od kraja osamnaestog veka, u okviru slovačke narodne kulture se pojavljuju teme koje se odnose na razbojnike (Škvarana 2004, 22), dok se, prvenstveno zahvaljujući onovremenoj obrazovanoj eliti, one naročito intenziviraju tokom devetnaestog veka (Hlôšková 2005, 97). Tematika koja se odnosila na razbojnike, bila je veoma popularna u doba nemačkog romantizma gde je bila obrađivana u narodnoj književnosti (Škvarana 2004, 31). Tema razbojnika pojavljuje se i u delu Fridriha Šilera (Škvarana 2004; Votruba 2006). Iz nemačkog romantizma, ona je unošena i u slovački kontekst. Tako je i sama tradicija o Janošiku nastajala pre svega delovanjem evangeličkih (luteranskih) intelektualaca obrazovanih na protestantskim nemačkim univerzitetima, koji su, uostalom, predstavljali i ključne nosioce procesa slovačkog narodnog preporoda.⁶ Analizirajući sliku o razbojniku u slovačkom kontekstu, H. Hlôšková ističe da se ona tradicionalno do početka devetnaestog veka formirala nejednoobrazno, pa čak i kontradiktorno, odnosno, da je razbojnik s jedne strane shvatan kao krut čovek koji ne poštuje zakon, dok je, s druge strane, doživljavao kao pravedan, odvažan i ponosan pojedinac iz naroda. Međutim, sa stvaranjem zvanične tradicije, ličnost razbojnika se u slovačkom kontekstu sakralizovala i postala jednostrana (Hlôšková

sveštenika ubio jedan od članova njegove grupe, kao i na tome da nije imao kontrolu nad postupcima ostalih razbojnika iz njegove grupe. Uprkos tome, osuđen je na smrt i obešen (zakačen) na kuku ispod levog rebra, 17. marta 1713. godine u Liptovskom Mikulašu. Njegova smrt je stvaranjem tradicije dodatno mitizovana. Opširnije o istorijskoj pozadini mita o Janošiku, kao i o pojedinim elementima tradicije vid. u Votruba 2007; Antolová 2007; Gašparíková 1988; Goszczyńska 2003, itd.

⁶ Gotovo svi slovački devetnaestovekovni pisci i akteri slovačkog narodnog preporoda bili su luterani. Pri tome, većina je obrazovana na Univerzitetu u Jeni (Saksonija). Na ovom Univerzitetu ranije je, između ostalih, predavao i nemački filozof i istoričar Fridrih Šiler (Johann Christoph Friedrich von Schiller), koji je mogao neposredno uticati na inkorporiranje nemačkog protoromantičarskog modela u slovački, ali i češki kontekst, budući da su i tokom druge polovine osamnaestog veka, na njemu studirali pojedini slovački pesnici poput Juraja Palkoviča (1769 – 1850), kasnijeg profesora na luteranskom liceju u Bratislavi. On je pohađao kurs istorije kod Šilera i ostavio pojedine zapise o razbojnicima i Janošiku u svojim radovima s početka devetnaestog veka, što predstavlja jedan od indirektnih pokazatelja popularnosti teme o razbojnicima u tom periodu. Izuzev Palkoviča, u ovoj početnoj fazi širenja tradicije o razbojnicima imao je i rad evangelističkog sveštenika i pesnika Bohuslava Tablica (1769 – 1832), koji je takođe studirao u Jeni. Opširnije o radu Tablica i Palkoviča vid. u Goszczyńska 2001; Škvarana 2004 i Votruba 2006.

2005, 97). Bez obzira na to što su postojale razne lokalne priče i o drugim razbojnicima čija su imena bila poznata, veličanje i isticanje heroizma i pravednosti bandita, već od samih početaka vezivano je isključivo za Janošika. Tako je, već tokom dvadesetih godina devetnaestog veka, Janošik od bandita postepeno pretvaran u pravednog narodnog heroja čija je profesija u potpunosti amnestirana, i kome su često pridavana čak i mitska svojstva. Nasuprot tome, najranije zabeležena pesma o Janošiku govori o njemu kao o ubici (Votruba 2006, 2). Najveća zasluga za ovakvu promociju Janošika, te za unosenje razbojničke legende, predstavljene kroz umetničku viziju, i folkloristike u kolektivno sećanje naroda, pripada P. J. Šafariku (Goszczyńska 2001, 66). On se temama narodnih razbojnika bavio još u svojoj zbirci pesama inspirisanim slovačkim legendama i tradicijama *Tatranská múza s lýrou slovenskou* iz 1814. godine. Trebalo bi istaći da je upravo Šafarik u slovački kontekst uneo razbojničku tematiku, onakvu kakva je bila prisutna i razvijana u okvirima nemačke literature a ne u skladu sa raznolikim domaćim tradicijama (Votruba 2006). Međutim, Šafarik unosi i čitav dijapazon lokalnih, odnosno domaćih motiva, kombinujući ih sa prikazom razbojnika svojstvenog Šilera. Ipak, Šafarikov prikaz razbojnika nije analogan onom kakav se pojavljuje kod Šilera, već je kod njega razbojnik idealizovan, pri čemu se u njegovim idiličnim opisima razbojnika uočavaju i pojedini elementi klasicizma. Međutim, uprkos jasno uočljivoj tendenciji ka glorifikovanju i suzbijanju krivičnog aspekta, Šafarik ipak nije zaobilazio Janošikove negativne karakteristike (Balegová 1993).

Nasuprot Šafariku, Ján Kollár – slovački luteranski sveštenik, pisac i tvorac ideje o sveslovenskoj uzajamnosti, odnosno ideje o kulturnom i lingvističkom panslavizmu – temi razbojnika je pristupao sa negativnim stavovima. Zapravo, Kolar predstavlja poslednjeg onovremenog značajnog autora i jedinog uticajnog predstavnika visoke literature koji je, prema već primetnoj tendenciji veličanja bandita, iskazao protivljenje. Njegov animozitet prema razbojničkoj tematici manifestovao se i u njegovom radu. Kolar je sakupio značajnu zbirku narodnih slovačkih pesama tokom 1817. godine, na šta ga je, tokom njegovog boravka u Jeni, podstakao Gete (Johann Wolfgang von Goethe). Među tim pesmama, postojale su i one čija se tema odnosila na razbojnike.⁷ Kolar je hajduke, odnosno razbojnike, posmatrao kao negativne, protivći se njihovom glorifikovanju. Prema njegovom mišljenju, trebalo je da budu osuđeni a ne negovani (Votruba 2006, 18). Detaljnije analizirajući ovakvo Kolarovo stanovište, Martin Votruba je ukazao na to da njegov stav nije proizilazio samo iz njegovog objašnjenja Hrišćanstva, već i iz Herderove idealizovane

⁷ Međutim, od preko 2400 pesama koje je odabrao za publikovanje, izuzetno mali broj posvećuje razbojničkoj tematici, dok se samo jedna pesma konkretno odnosi na Janošika. Kolar je namerno ignorisao pesme sa ovom tematikom, što pruža sasvim jasnu indiciju koliko se protivio afirmaciji i veličanju ove teme vid. Votruba 2006.

slike o Slovenima kao o miroljubivom narodu. Uzimajući u obzir celokupan Kolarov rad u kontekstu njegove ideje o (sve)slovenskoj uzajamnosti, apsolutno je jasno da je pozitivno vrednovanje razbojnika bilo suprotno njegovom shvatanju "Slovena kao naroda budućnosti". Uostalom, idealizovana slika Slovena – čije je stvaranje započelo Herderom i koja je u opšteslovenski kontekst unesena upravo preko Kolarovog rada – predstavljala ih je kao žrtve pljačke svojih agresivnih suseda. Rukovodeći se Herderovim doslovnim isticanjem Slovena kao neprijatelja pljačke, očigledno da je Kolar u jačajućoj tradiciji o Janošiku i razbojnicima video izvesnu kontradiktornost njegovim idejama. Po njegovom mišljenju, razbojnička tematika bila je strana Slovenima, ali i u suprotnosti sa osmom zapovesti. Kolar, u svom pesničkom delu *Slávy dcéra*, Janošika, kao i ostale razbojnike, smešta u slovenski pakao (Goszczyńska 2001, 66-67). M. Votruba ističe da je Kolar inspiraciju za smeštanje razbojnika u pakao crpao iz dela *Divina commedia*, u kojoj Dante (Dante Alighieri) razbojnike smešta u sedmi krug pakla (Votruba 2006). Međutim, iako je Kollar oštro istupao protiv veličanja razbojnika, i sam je u izvesnoj meri doprineo širenju ove tematike.⁸

Problematika koja se odnosi na fenomen razbojništva (socijalnog banditizma) u širem regionu Karpata, pa i u okviru šireg srednjoevropskog prostora, izuzetno je kompleksna i svakako prevazilazi okvire ovog rada.⁹ Većina slovačkih autora, počevši od uticajnog rada Andreja Melicherčika na koji ćemo se vratiti nešto kasnije, nastojala je da ukaže da konstruisanje tradicije o Janošiku, kao i na to da pozitivna slika o razbojnicima, formirana u romantizmu, proističe iz starijih slovačkih lokalnih tradicija. Međutim, konstruisanje tradicije o Janošiku, zasnovana je više na elementima koji su prodirali iz nemačkog romantizma nego na lokalnim pričama o razbojnicima. Priče o razbojnicima na putevima svakako ne predstavljaju slovački specifikum imajući u vidu njihovu popularnost u različitim delovima Evrope tokom celog srednjeg veka. Opšta fasinacija pljačkom i kriminalom na putevima, prisutna je u evropskoj istoriji i književnosti (vid. Hobsbawm 2000). Pljačkaše na putevima različitih slovačkih oblasti pominju brojni izvori tokom sedamnaestog i osamnaestog

⁸ Detaljnije o pojedinim aspektima Kolarovog i Šafarikovog tretiranja razbojničke tematike u devetnaestovekovnom slovačkom konteksu vid. u Votruba 2006.

⁹ Profesor slovakističkih studija Univerziteta u Pitsburgu, Martin Votruba, detaljno se bavio fenomenom razbojnika u slovačkom kontekstu, analizirajući proces nastanka mita o Janošiku. U svom tekstu *Hang Him High: The Elevation of Jánošík to an Ethnic Icon*, publikovanom 2006. godine, analizirajući pisanu građu o razbojnicima, Votruba ukazuje na specifičnosti lokalne tradicije u širem kontekstu, kao i na ključne trenutke u konstrukciji Janošikovog mita. U svom članku, Votruba predstavlja nešto drugačiji pogled na pojedine aspekte veze između mita o Janošiku i starijih lokalnih legendi, odnosno priča o razbojnicima. Vid. u Votruba 2006.

veka (vidi Votruba 2006). Tematika o razbojnicima u lokalnom folkloru bila je prisutna i znatno pre Janošika. Međutim, za razliku od romantičarske slike o Janošiku i razbojnicima kakva je konstruisana u krugovima visoke kulture tokom devetnaestog veka, raniji opisi razbojnika nemaju pozitivne konotacije, već se za njih vezuju prilično negativni atributi. U pisanim izvorima se, još od početka 11. veka, sporadično pojavljuju podaci o razbojnicima (Hlôšková 2005, 95). Najstariji pomen razbojnika u regionu slovačkih Karpata jeste onaj u *Legendi o svetom Zoerardusu (Svoradu) i Benediktu* koju je napisao episkop Maurus, najverovatnije oko 1064. godine (Votruba 2006, 4–5).¹⁰

Tema razbojništva bila je česta tokom prosvetiteljstva i narodnog prepoređa, kada je istorijski folklor postao inspiracija za nauku i literaturu (Hlôšková 2005, 98). Romantičarski percipirana prošlost, kao i potraga za autentičnim svojstvima narodne kulture, u velikoj su meri doprineli i postepenom jačanju značaja tema o banditima. Pri tome se u delima visoke literature, počevši od Šafarika, zanemaruje aspekt pljačke, dok se umesto nje akcenat stavlja na sliku razbojnika koji pomaže siromašnim ljudima. Takođe, posebno se potencira romantičarski koncept slobode, oličen u razbojnicima koji žive u planini (Votruba 2006). U različitim delima narodnog stvaralaštva, pa tako i u likovnoj umetnosti, sve se češće pojavljuju motivi vezani za razbojničku tematiku i za Janošika. Iako je Janošik isprva prvenstveno predstavljao simbol radikalnog otpora protiv socijalne nepravde, tokom devetnaestog veka je transformisan u narodnog heroja koji se borio za prava sopstvenog naroda. Ovako jednoznačno pozitivno modelovani simbol mogao je ispuniti slabo zastupljeni istorijski prostor (ratničke tradicije) u slovačkoj simbolici, i to pre svega njenu ugarsku eru, pri čemu je u okviru nje pojačavao prostor moralnog autoriteta (Škvarana 2004, 32). Pre svega počev od tridesetih godina devetnaestog veka, u slici o

¹⁰ Razbojnici u ovoj legendi zauzimaju značajno mesto. Pominju se kao ubice sv. Zoerardusa (Svorada), ali i u kontekstu njegovih čuda (oživljavanje mrtvog razbojnika i izbjavljenje osuđenog razbojnika koji se pokajao sa vešala). Reč je zapravo o jednoj od najstarijih ugarskih legendi koja dokumentuje proces hristijanizacije ugarskog kraljevstva za vreme kralja Stefana. Prilično je kratka i predstavlja tzv. kanonizujuću legendu koja je trebalo da posluži kanonizaciji sv. Andreja Svorada (Zoerardus) i sv. Benedikta. Obojica su kanonizovani 1083. godine tokom pontifikata pape Grgura VII, za vreme vladavine ugarskog kralja Ladislava I (1040–1095). Događaji opisani u legendi locirani su u širi region Njitre, i po svemu sudeći Trenčina, i sastavljeni su na osnovu ličnog iskustva autora, pričanja izvesnog opata Filipa i samog Benedikta. Tekst legende govori o čudima koja su se odigrala nakon Zoerardusove mučeničke smrti, kao i o njegovom asketskom načinu života. Legenda je u ugarskom kontekstu imala crkveni, ali i politički značaj. Opširnije o legendi vid. u Minarik 1977 i Pražák 1988. Tekst legende dostupan je onlajn na sajtu *Projekta digitalizacije zbirke klasika slovačke literature Zlatý fond dennika SME*, dostupno na: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/94/Maurus_Legenda-o-sv-Svoradovi-a-sv-Benediktovi/1, [pristupljeno: 24. 2. 2012].

Janošiku zapaža se i prilično izraženi socijalni element slovačkog narodnog preporoda, u kojem je u ovom periodu već bila prilično rasprostranjena tradicija o plebejskom karakteru slovačkog naroda (vid. Krekovičová 2005, 86-93). Izgradnji tradicije o Janošiku, u velikoj meri su doprinela i različita dela devetnaestovekovne literature, kao i brojne pozorišne predstave koje su tokom devetnaestog veka obrađivale temu razbojnika.¹¹ Čitavim nizom literarnih dela tokom devetnaestog veka, tradicija o Janošiku, odnosno slika o njemu kao pravednom razbojniku koji se bori za prava siromašnih i potlačenih, uzdizana je na opšti narodni nivo.¹² Razvijanje mita o Janošiku naročito se intenziviralo tokom treće i četvrte decenije devetnaestog veka i u godinama neposredno pre revolucije, što je, između ostalog, svakako predstavljalo i posledicu opštih onovremenih društvenih i političkih okolnosti. Kult Juraja Janošika (i pozitivno percipirana razbojnička tematika uopšte), koji je već tridesetih i četrdesetih godina predstavljao nedodirljiv autoritet mitskog junaka sa jasno određenim atributima, u velikoj je meri doprinio i veličanju sastavnog dela složene narodne kulture koji se odnosio na gorski, odnosno pastirski, način života koji je do tada vegetirao na margini kulturnog života (Škvarna 2004, 70). Upravo ovaj motiv o pastirskom, odnosno gorskom karakteru Slovačka, predstavljen kroz idealizovanu sliku slovačkog pastira ovaca – *bače*, koji živi egzotičnim načinom života sa jakim osećajem slobode, predstavljao je jedan od ključnih elemenata konstruisanja slovačke nacionalne simbolike.¹³

¹¹ U tom pravcu je potrebno istaći prve pozorišne predstave sa ovom tematikom, čiji su autori bili Samuel Ormis i slovački pedagog, pesnik i etnograf August Horišlav Škultéty (1819–1892).

¹² U čitavom dijapazonu dela koja su se odnosila na tematiku narodnih razbojnika a pre svega J. Janošika, potrebno je posebno istaći dela najuticajnijih romantičarskih autora četrdesetih godina, poput slovačkog romantičarskog pesnika i evangelističkog sveštenika Sama Halupku (Samo Chalupka 1812–1883), kao i slovačkog pesnika šturowske generacije Janka Kralja (Janko Kráľ 1822 – 1876). Takođe, tema razbojništva i Janošika postaje inspiracija i u literarnom stvaralaštvu drugih slovačkih romantičarskih pesnika poput Jána Botta, Andreja Sládkoviča, Jána Kalinčiaka i mnogih drugih.

¹³ Fenomen *bače* isprva je marginalizovan, često izazivajući više negativnih no pozitivnih reakcija, ali je postepeno prodirao u središte interesovanja visoke kulture, na taj način postajući jedan od centralnih slovačkih nacionalnih simbola. Etnološkinja Eva Krekovičová ističe da je idilična slika o slovačkom planinskom pastiru *bači*, od marginalizovanog i potiskivanog elementa u folkloru, postala pozitivno vrednovana zahvaljujući, pre svega, tradicionalnoj pozitivnoj slici o pastiru u kontekstu tradicionalnog predanja o rođenju Isusa. U planinskim područjima Slovačke, prvenstveno na prostoru Tatra, ovaj motiv se često koristio i reflektovao kroz čitav niz običaja koji vezanih za Božić. Drugim rečima, kroz različite aspekte narodnog stvaralaštva i božićnih običaja jasno se uočava aludiranje na sličan karakter slovačkog gorskog pastirstva sa slikom pastira u biblijskoj prezentaciji Hristovog rođenja. Nadovezivajući se na analizu Krekovičove, Dušan Škvarna ističe da je fenomen *bače* poprimio pozitivne

Tradicija o Janošiku i kasnije se intencivno razvijala, prvenstveno kroz literarna dela, pozorište, ali i kroz druge segmente umetničkog stvaralaštva. Naročita inspiracija i predmet mitizacije bila je Janošikova smrt, ali i pojedini događaji iz njegovog života kroz koje su naglašavani njegova hrabrost, junaštvo i pravednost. Tokom druge polovine devetnaestog veka, tradicija o Janošiku u potpunosti je već bila razvijena, te je on bio određen kao jasno definisan simbol pravednog junaka sa neupitnim pozitivnim osobinama. Krajem devetnaestog i početkom dvadesetog veka, njegova ličnost je bila inspiracija za stvaranje brojnih pozorišnih adaptacija, pri čemu je svako predstavljanje Janošika podrazumevalo njegovu glorifikaciju. Valja naglasiti da je mit o Janošiku bio prisutan i u stvaralaštvu brojnih slovačkih iseljenika, pre svega u okviru slovačke emigracije koja je živela u SAD.¹⁴ Takođe, izuzev u slovačkom, o Janošiku je s vremenom izgrađena tradicija i u poljskom kontekstu. Drugim rečima, poljska tradicija ga je predstavljala kao karpatskog heroja (Votruba 2006), pri čemu je idealizovana slika o njemu, iako je svakako imala sopstvenih specifičnosti, bila posve analogna onoj koja je postojala u okviru slovačke tradicije. Takođe, pojedini poljski istoričari smatrali su da je Janošik zapravo bio Poljak, međutim, ove tvrdnje su kasnije odbačene.

U periodu prve Čehoslovačke republike, ličnost Janošika je predstavljala nepresušnu inspiraciju pre svega u literaturi, ali i temu koja je često korišćena u umetnosti. Značajano sredstvo za građenje razbojničke tradicije, a posebno tradicije o Janošiku u neoficijalnom kolektivnom istorijskom sećanju Slovačka, bilo je audio-vizualno prezentovanje ove teme (Hlôšková 2005, 100). Prvi slovački igrani film iz 1921. godine, bio je posvećen Janošikovom životu, pri čemu je Janošik u njemu prikazan kao narodni heroj, odnosno, u potpunosti u skladu sa već postojećom tradicionalnom slikom o njemu.¹⁵ Uzimajući

karakteristike verovatno i zbog biblijske slike o Dobrom pastiru, pri čemu navodi da je stvaranju pozitivne slike o *bači* doprinosila i sveobuhvatna idealizacija pastirskog života u baroknoj i klasicističkoj umetnosti. Jedan od razlog zbog kojih je u slovačkom kontekstu naglašavala upravo slika planinskog (gorskog) pastiraležao je u jasnom isticanju distinkcije u odnosu na mađarski simbol koji je predstavljao tzv. *Csikósok*, odnosno pastir konja u ravnicima. Iako je simbol pastira ravnice i planinskog pastira imao suštinski isto značenje, spoljašnji kontrast u datom kontekstu je bio više nego jasan i naglašen. Opširnije o slici pastira u slovačkom folkloru i stvaranju nacionalnog simbola *bače* u: Krekovičová 1994, 142–143 i Škvarna 2004.

¹⁴ O tome, između ostalog, jasne indicije pružaju literarna dela sa temom Janošika, koja su objavljena u SAD, kao i inicijativa slovačkih iseljenika za stvaranje igranog filma posvećenog upravo Janošiku.

¹⁵ Film *Janošik* iz 1921. godine režirali su braća Siakel'ovci – slovački iseljenici u SAD koji su radili u filmskoj industriji. Njihovom inicijativom je u Čikagu 1920. godine slovačka emigracija osnovala *Tatra Film Corporation*, kompaniju koja je trebalo da se pozabavi snimanjem filmova u Čehoslovačkoj. Film Janošik nastaje upravo iz te

u obzir vreme i društveni kontekst nastanka ovog ostvarenja, film zapravo prikazuje težak položaj Slovaka i ugnjetavanje od strane Mađara. Čitav film obiluje scenama koje su prezentovane u pozadini priče o Janošiku, aludirajući na težak socijalni položaj slovačkog stanovništva. Nasuprot tome, u cilju upoređivanja, u filmu postoje i brojne scene koje prikazuju život bogatog plemstva (Laurenčíková 2009, 21). Kroz čitavu seriju scena, autori filma su tendenciozno nastojali da prikažu okrutnost mađarizacije, pri čemu je lik Janošika poslužio kao adekvatan za predstavljanje trijumfa nad patnjom i ropstvom, odnosno za predstavljanje izbavljenja koje je simbolisala tek tri godine stara Čehoslovačka republika. Opšti društveni kontekst, vreme nastanka filma, kao i sami njegovi autori su doprineli da film ima naglašen patriotski i nacionalni karakter. Takođe, za vreme prve republike napravljen je još jedan film o Janošiku koji je, za razliku od prvog, doživeo daleko masovije prikazivanje u velikoj meri doprinevši daljem jačanju tradicije o Janošiku, kao i temama o razbojnicima u celini.¹⁶ Uticaj kinematografije na jačanje mita o Janošiku je, opšte uzev, bio ogroman i znatno je doprineo širenju idealizovane slike o njemu. Tradicija o Janošiku je dodatno intenzivirana u periodu između dva svetska rata, pri čemu je Janošiku u ovom periodu pridodata jasna konotacija narodnog heroja koji se borio protiv mađarskog ugnjetavanja.

U kontekstu Slovačkog narodnog ustanka, tradicija o Janošiku se reflektovala tako što su postojale janošikove grupe partizana. Nešto kasnije, oformljena je i samostalna brigada koja je nosila ime Janošik (Hlôšková 2005, 101). Takođe, određeni elementi razbojničke tematike zastupljeni su i u propagandnim filmovima o borbi protiv fašizma, koji su nastajali u prvoj deceniji nakon okončanja Drugog svetskog rata. Većinu ovih filmova je režirao Paľo Bielik, koji je i sam glumio Janošika u filmu iz 1935. godine, i koji je kasnije režirao i dvodelni igrani film o Janošiku.

Filmovi o Janošiku pravljani su i u vreme ČSSR, kada je tradicija o njemu posebno dobija na intenzitetu, poprima specifične odlike i u izvesnom smislu

inicijative. Radi se o crno-belom nemom filmu, koji je UNESCO 1995. upisao u registar *Pamćenje sveta* (Memory of the World). Opširnije o ovom filmu, kao i o ostalim slovačkim filmovima sa temom Janošika vid. u: Laurenčíková 2009, kao i na web prezentaciji posvećenoj filmovima o Janošiku, dostupno na: <http://janosik.terchova-info.sk/>, [pristupljeno: 24. 2. 2012].

¹⁶ Film *Janošik* iz 1935. godine, čiji je režiser Martin Frič, doživeo je ogroman komercijalni uspeh. Predpostavlja se da ga je samo tokom 1936. godine videlo preko 100 miliona gledalaca što ga čini jednim od najkomercijalnijih svetskih naslova u tom periodu. Do 1989. godine, film se javno prikazivao u 32 zemlje sveta. Film je 1937. godine prikazan na IV filmskom festivalu u Veneciji, uprkos protivljenju mađarske delegacije koja je protestovala zbog činjenice da svi negativni likovi u filmu imaju mađarska imena. Za razliku od prvog filma iz 1921. godine, ovde je Janošik predstavljen znatno dinamičnije, kao junak spreman za pobunu i revolt. Opširnije u Laurenčíková 2009.

postaje deo zvanične državne propagande. Film *Janošik*, režisera Paľa Bielika iz 1962/1963. godine, čija je premijera održana na 250. godišnjicu smrti Janošika, oborio je sve dotadašnje rekorde i postao je jedan od ekonomski najprofitabilnijih i najgledanijih filmova u istoriji čehoslovačke kinematografije (Laurenčíková 2009, 42). Upravo ovo delo bilo je načinjeno toliko sugestivno i toliko je uticalo na podsvest gledalaca, da je zapravo oživelo i novim sadržajem popunilo dotadašnju usmenu tradiciju o razbojništvu (Hlôšková 2005, 101). Godine 1976, napravljen je i animirani film o Janošiku *Zbojník Jurko*, koji je takođe zabeležio veliki uspeh. Još jedan animirani serijal koji govori o Janošikovim doživljajima, namenjen dečjoj publici, napravljen je 1991. godine.¹⁷

Nakon političkog prevrata 1948. godine, tradicija o razbojnicima i mitizacija Janošika poprimaju oficijalni status, te Janošik zvanično postaje jedan od najznačajnijih nacionalnih simbola.¹⁸ Budući da je Janošik već predstavljao jasno sakralizovan simbol kroz koji je viđena borba naroda protiv feudalnog sistema, sasvim je jasno da se u kontekstu komunističke ideologije pokazao kao izuzetno pogodan za plasiranje ideoloških poruka. U novouspostavljenom ideološkom poretku, Janošik je predstavljan kao borac za prava naroda i socijalnu jednakost. Drugim rečima, predstavlja je kao osoba koja se borila za vladavinu naroda, što je pogodovalo da se idealizovana slika o njemu upotrebljava u različitim segmentima političke propagande. Ideološkoj doktrini komunističkog društvenog sistema simbolika ove tradicije gotovo se sama nudila (Hlôšková 2005, 96). Interesantno je, počev od ovog perioda, većina adaptacija o Janošiku pravljena za dečiju publiku, što se pre svega reflektovalo kroz literaturu. Tema razbojnika, a posebno mitizovani Janošik, čitaocima mlađeg uzrasta predstavljen je kroz brojne priče o njemu i razbojnicima, pri čemu su neprekidno naglašavane ranije uspostavljene vrline koje su mu se tradicionalno pripisivale. Posebno se aludiralo na njegovu borbu za prava siromašnih, koja se modifikovala u skladu sa tadašnjim društvenim i političkim obrascem, predstavljajući se kao borba za socijalnu jednakost. Izuzev niza autora koji su pisali knjige za decu – pri čemu je njihova tema bila ne samo Janošik već i druga predanja iz nacionalno shvaćene

¹⁷ Serijal od 28 devetominutnih epizoda, iako nosi naslov *Zbojník Jurošik*, zapravo se odnosi na Janošika, budući da su neke priče inspirisane događajima koje tradicija povezuje sa Janošikom. Ovaj animirani serijal za decu tokom devedesetih godina prikazivan je na državnoj televiziji u večernjem programu za decu. Karakteristično je da u svakoj epizodi Jurošik nadmudruje zemljoposjednika. Opširnije na web prezentaciji posvećenoj slovačkim filmovima o Janošiku, dostupno na: <http://janosik.terchova-info.sk/>, [pristupljeno: 20. 2. 2012].

¹⁸ Trebalo bi napomenuti da, iako je mitizacija Janošika bila delimično prisutna i u češkom kontekstu još tokom devetnaestog veka, ona se ipak intenzivnije razvijala od početka dvadesetog veka. Bez obzira što je tradicija o Janošiku bila značajno isticana tokom postojanja ČSSR, ona je ipak imala neuporedivo značajniji intenzitet i zastupljenost u okvirima slovačke kulture, nego u češkom kontekstu.

slovačke prošlosti – lik Janošika se pojavljivao i u čitavom nizu tekstova koji su činili sastavni deo materijala državnog obrazovnog sistema. Radilo se, pre svega, o formama stilizacije narodnih predanja koji su se, po pravilu, nalazili u udžbenicima za osnovnu školu. Ovakav način svojevrstnog upoznavanja sa tradicionalnom slikom o Janošiku, verovatno predstavljao najdelotvornije sredstvo za održavanje i dodatno jačanje tradicije o njemu. Pomenuta praksa nastavljena je i nakon raspada ČSSR: u programu slovačkih osnovnih i srednjih škola još uvek se nalaze literarna dela koja su u vezi sa temom Janošika. Kontinuirano razvijana tradicija o razbojnicima definitivno je s vremenom postala sastavni deo slovačkog nacionalnog kolektivnog sećanja. U političkom diskursu ČSSR, ova tema postaje pogodna za mnogobrojne oblike manipulacije. Refleksije politizacije Janošika uočljive su u različitim aspektima vizuelnih umetnosti, u publicistici, literaturi, ali i u nauci. U okviru onovremenih ideoloških koncepata, tradicija o razbojnicima je percipirana i interpretirana u kontekstu antifeudalnih ustanaka, borbe za prava radnika, ustanka protiv fašizma itd. U ovom pravcu su se kretale i interpretacije razbojničke tradicije u slovenačkoj folkloristici. U svojim kritičkim refleksijama 1960-ih godina, dvojica slovačkih intelektualaca, Ľubomír Lipták i Vladimír Mináč, raspravljali su o fenomenu razbojništva kao o nekoj vrsti karakteristike slovačkog mentaliteta ("janošičenie") (Hložková 2005, 96). Jedan od autora koji su najzaslužniji za širenje mita o Janošiku u komunizmu, bio je Andrej Melicherčík (Votruba 2006, 1). Njegova knjiga *Jánošíkovská tradícia na Slovensku* iz 1952. godine, zapravo je prva ozbiljnija studija o tradiciji razbojništva u okviru folkloristike i literature. Melicherčík je svoju analizu temeljio na sopstvenom stanovištu prema kojem se tradicija o Janošiku bazirala i nadovezivala na folklor starijih perioda, odnosno, konkretno na priču o junaku Popolvaru (Melicherčík 1952). Analizirajući stvaranje tradicije o drugim razbojnicima na osnovu istorijskih izvora, te poređenjem rezultata studija folklornog i umetničkog praćenja teme razbojništva u različitim periodima, folkloristkinja Viera Gašparíková je, nadovezujući se na Melicherčíkov rad, konstatovala da postoji izvesna zakonitost na osnovu koje se formira slika razbojnika kao folklornog junaka (Gašparíková 1988; Hložková 2005). Prema njenom mišljenju, tu zakonitost čini konkretna socijalna i ekonomska situacija iz koje je proisticala radikalizacija narodnih masa, što je dalje uzrokuje potrebu za izvesnim stvaranjem uzora. Rečju, lokalno je dovodilo do isticanja ideala herojstva kao protivteže potlačenosti i teškog života (vid. Gašparíková 1988). Bez obzira na to što je Janošik u ČSSR postao neka vrsta mitskog državnog junaka koji je, kao takav, bio prikazivan u svakom aspektu oficijalne umetnosti, od kraja šezdesetih i tokom sedamdesetih godina, na ovu temu se u alternativnoj kulturi stvaraju različiti oblici parodija.¹⁹ Javlja se brojne kritike na preneglašavanje

¹⁹ Pretežno se radilo o pozorišnim adaptacijama i, u manjoj meri, o literarnim radovima u kojima je parodirana razbojnička tradicija. Opširnije u Hložková 2005.

značaja folklora i narodne kulture, a posebno na većinsku percepciju tradicije o razbojnicima i Janošiku. Odbojnost i ismevanje važnosti teme, zastupljeni u onovremenom umetničkom stvaralaštvu, pojavljuju se u radu brojnih autora koji su u pomenutom periodu činili alternativu glavnom toku umetnosti i kulture (Hloškova 2005, 102). Međutim, tradicija o Janošiku je, uprkos alternativnoj sceni, i dalje ostala prilično zastupljena tema u likovnoj umetnosti, literaturi, kinematografiji itd. Isto tako, simboli koji su se odnosili na razbojničku tradiciju, kao i lik Janošika, dospeli su i na poštanske markice, ordenje, medalje, novac, kao i na tzv. "Janošikove dukate". Dukati sa Janošikovim likom zapravo su bili reklamni žetoni, izrađivani prilikom premijere filma o Janošiku 1963. godine, da bi potom dobili i čitav niz sekundarnih funkcija poput običaja da se, za sreću, razbacuju prilikom svadbenih ceremonija (Zoričak 2000). Ovi dukati se proizvode po uniformnom šablonu, pri čemu se na njima, izuzev hipotetičkog lika Janošika, godina njegove smrti nalazi i natpis "pre štastie" tj. "za sreću". Prodavani su i prodaju se kao suveniri, dodeljuju se kao nagrade na takmičenjima, ali i kao novčići za sreću.²⁰ Iako je ovakva praksa je primetna i tokom postojanja prve Čehoslovačke Republike, lik Janošika se, između ostalog, pojavljuje i na prehrambenim proizvodima, npr. na omotu pojedinih vrsta sireva. Autor medaljona sa likom Janošika iz 1963. godine, vajar Ján Kulich, izradio je i monumentalan spomenik Janošiku u Terhovi 1988. godine. U okviru narodnog stvaralaštva, Janošik je najčešće prikazivan naslikan na staklu, pri čemu većina ovakvih dela potiče iz devetnaestog veka. Zanimljiv, i prilično celovit prikaz umetničkih manifestacija tradicije o razbojnicima i Janošiku, predstavljen je u okviru izložbe "Mit Juraj Janošik ili Janošikomaniya u slovačkoj likovnoj umetnosti", u organizaciji Slovačke narodne galerije.²¹ Opšte uzev, tema Janošika i razbojnika, odnosno njihova idealizacija i mitizacija, u okviru likovnih umetnosti bila je najizraženija u prvoj polovini, i sredinom devetnaestog veka. Reflektovala se

²⁰ Pri tom, često se prodaju sa različitim ezoterijskim predmetima. Vid. npr. <http://tomiland.sk/mince-pre-stastie/161-dukati.html>, [pristupljeno: 21. 2. 2012].

²¹ Izložba *Mýtus Juraj Jánošík alebo Jánošíkománia v slovenskom výtvarnom umení* bila je postavljena u galeriji naivne umetnosti Pezinok ipostavljena je, od 30. oktobra 2005. do 7. juna 2006. godine, u sklopu šireg izložbenog projekta *Slovački mit*. Autorka izložbe je Katarína Čierna. Na zvaničnom sajtu SNG, istaknuto je da izložba da ima cilj da " [...] ukaže na interfernaciju mita narodnog junaka Jura Janošika. Da upozori na širu misaonu i likovnu pozadinu koegzistencije profesionalne umetnosti sa fenomenom neškolovalanog govora metodom komparacije i analogije – svesne povezanosti, intuitivnog afiniteta ili slobodne interpretacije mita. Izložba reflektuje stvaranje idealizovanog i hiperbolizovanog mita, ali i parafraziranog heroja u istorijskom razvoju od 18. veka do danas (od preromantizma, kroz romantizam i slovačku modernu ka postmoderni) [...]" Opširnije o konceptu ove izložbe vid. na sajtu SNG, dostupno na: <http://www.sng.sk/archiv/html/indexf4b2.html?id=2&yr=2005&nid=32&loc=5&lang=0>, [pristupljeno: 23. 2. 2012].

prevashodno kroz dela narodne umetnosti – konkretnije, kroz radove na staklu na kojima je najčešće prikazan Janošik sa svojom družinom. Od sredine devetnaestog veka, zahvaljujući daljoj mitizaciji i postepenom uzdizanju na nivo nacionalnog simbola, Janošik postaje inspiracija za znatno širi fundus likovnih dela stvaranih u delima visoke nacionalne kulture.²² Pri tom, izuzev početnih pojava koje su bile od ranije prisutne u literaturi, korpus dela inspirisanih Janošikom znatno se proširio, zahvatajući, osim već pominjane kinematografije i pozorišnih umetnosti, i operu.

Nakon raspada ČSSR i formiranja nezavisne Slovačke republike, Janošik se i dalje, po mišljenju mnogih, svrstava među značajne Slovake i percipira se kao narodni heroj. U manjim sondažnim anketama, sprovedenim 1993. i 1996. godine među đacima završnih razreda osnovne škole u Bratislavi i Senici, kao i među maturantima jedne gimnazije u Bratislavi, mladi respondenti su, u panteon *slovačke* istorije – pored Ćirila i Metodija, Ljudovita Štura, Gustava Husaka, Petra Bondru – svrstali i Juraja Janošika (Hlôšková 2005, 95) (kurziv moj). Anketa za gimnazijalce bila je obuhvatala je obimniji niz pitanja.²³ Povodom ove ankete, H. Hlôšková ukazuje da bi rezlutati bili drugačiji

²² Tokom prve polovine dvadesetog veka nastaje veći broj dela koja su inspirisana tematikom razbojnika i Janošika. U delima autora koji se smatraju generacijom osnivača slovačkog modernog slikarstva (Janko Alexy, M.A. Bazovský, Mikuláš Galanda, Martin Benka, Ludovít Fulla), motiv razbojnika i Janošika su služili kao indikacija i impuls za pronalaženje specifičnog narodnog izraza, odnosno kao formalni osnov za inkorporiranje elemenata narodne baštine u slovačku modernu. Ova tematika se svakako i dalje razvijala u okvirima narodne, odnosno kasnije naivne umetnosti gde je često bila inspiracija za duborez. Takođe, razbojnička tematika je značajno sredinom dvadesetog veka uticala i na grafiku. Kao što je već istaknuto, u ČSSR se od kraja šezdesetih godina postepeno tematika razbojnika i Janošika izlaže kritici u okviru alternativne pozorišne scene koja odstupa od onovremenog dominantnog okvira percepcije i prezentovanja ove tematike. Jedna od izuzetno popularnih i uspešnih, čak kulturnih pozorišnih inscenacija iz tog korpusa nastala 1970. godine "Jááánošiiik" koju je režirao Stanislav Štepka uz muziku Milana Markoviča, inspirisala je grupu umetnika da 1985. godine kao počast 500. izvođenju ove predstave naprave kolekciju radova koji kao i ovaj pozorišni komad demistifikuju Janošika. Ova postmoderna interpretacija Janošika izuzev jasne težnje ka demistifikaciji, tj. jasno izraženoj kritici tadašnje oficijalne glorifikacije tematike Janošika i manipulacije istom, odlikuje se i duhovitošću kao i minimalnim sredstvima izražavanja. Radovi iz ove kolekcije su bili izloženi na pominjanoj izložbi o Janošiku. Opširnije na sajtu SNG, dostupno na: <http://www.sng.sk/archiv/html/index8207.html?loc=0&id=8&nid=650&yr=2005>, [pristupljeno: 23. 2. 2012].

²³ Pitanja su se odnosila na etničke stereotipe, poznavanje kulturnih regiona Slovačke, značajne ličnosti iz slovačke istorije, itd. Budući da je anketa organizovana u okviru predmeta "Nauka o društvu", to je moglo u izvesnoj meri uticati na respondente. Na pitanje: *Na koje ličnosti iz naše (slovačke) istorije možemo biti ponosni i zašto?* u čitavom nizu imena pojavljuje se i Janošik, ali je daleko najviše ispitanika izdvojilo

ukoliko bi ispitanici bili pripadnici starijih generacija, ističući da bi se respondenti verovatno opredelili za druge ličnosti iz istorije, umetnosti i nauke (Hlôšková 2005).

Idealizovana slika koje ja stvorena o Janošiku tokom romantizma, i koja je postepeno ali kontinuirano nadograđivana dodatnim elementima, od njega je stvorila sveprisutnog junaka koji simbolizuje borbu protiv socijalnog, a implicitno, i etničkog ugnjetavanja. Dok je u međuratnom periodu mitu pridodat jasni nacionalni karakter, tokom komunističkog režima, Janošik postaje neprikosnoveni simbol socijalne pravde i jednakosti. U savremenom slovačkom kontekstu, Janošik jeste jedan od najfrekventnije korišćenih i najkomercijalnijih nacionalnih simbola. Njegov zamišljeni lik, sa najrazličitijim varijacijama, pojavljuje se na različitim predmetima, suvenirima, garderobi, dok su po njemu imenovani brojni ugostiteljski objekti, kulturnometnička društva, folklorni ansambli, itd. U savremenom kontekstu, često se označava kao slovačka verzija Robina Huda, dok je po njemu je nazvano i jedno selo u Srbiji.²⁴ Posmatrano u celini, tradicija

Ljudovita Štura i Šturovce, pri čemu su kao razloge za ovakav izbor naovodili sledeće: "kada ne bi bilo njih ne bi bilo ni nas", "stalo im je do Slovačke i za dobro naroda koji tu živi, a ne samo do novca, slave i moći", itd. Na pitanje: *Koga smatraš za slovačkog narodnog heroja?* većina ispitanika je na prvo mesto izdvojila Janošika. Takođe, postojali su i odgovori poput: "oni koji su se borili za našu domovinu – partizani", šturovci, Štefanik, Masarik, Dupček, Hviezdoslav, studenti, "ljudi koje niko nije zapazio", itd. Opširnije o ovoj anketi vid. u Hlôšková 2005.

²⁴ Selo Janošik u južnom Banatu naseljeno je pretežno slovačkim stanovništvom, koje se, počev od 1823. godine, u njega naseljavalo u više navrata. Od svog osnivanja 1810. godine, selo se zvalo Schandorf, godine 1822. dobija ime Slovački Aleksandrovac, da bi 1947. godine selo dobilo današnji naziv Janošik. Ime ovog sela pruža snažnu indiciju da je Janošik bio mitizovan i među vojvođanskim Slovacima. To se reflektuje i kroz činjenicu da je tokom Drugog svetskog rata, u okviru Prve vojvođanske brigade, delovala i tzv. "slovačka četa Juro Janošik", oformljena krajem 1943. godine. Ona je bila sastavljena od jugoslovenskih Slovaka koji su živeli mahom na prostoru Vojvodine. Budući da je ova nacionalno i etnički homogena četa nosila ime po Janošiku, apsolutno je jasno da je u tom periodu, u svesti vojvođanskih Slovaka, Janošik bio percipiran kao narodni heroj. Uostalom, u glasilu organa Jedinštenog narodnooslobodilačkog fronta Srema *Istina*, ističe se kako je jedna delegacija Slovaka posetila komandanta Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine, zatraživši da osnivanje slovačke jedinice u koju bi bili upućivani Slovaci koji pristupaju partizanskom pokretu i "koja bi nosila ime legendarnog slovačkog junaka Jura Janošika, borca za narodna prava i narodnog osvetnika" (*Istina* 44, 21. decembar 1943). Međutim, percepcija Janošika kao narodnog heroja i borca za jednakost, u izvesnoj meri je bila prisutna u širem partizanskom pokretu na prostoru Jugoslavije – odnosno i izvan slovačkog nacionalnog konteksta. Tako je jedan od istaknutijih učesnika NOB-a, kasnije general-pukovnik JNA, Ivan Dolničar, imao partizanski nadimak Janošik. Uprkos nesumnjivoj činjenici da je tradicija o Janošiku postojala i među vojvođanskim Slovacima, ostaje

o Juraju Janošiku i dalje je prisutna u mnogobrojnim aspektima slovačke kulture.²⁵ Nepoznata lokacija njegovog groba, kao i navodna lokacija na kojoj je zakopao dragocenosti stečene pljačkom, takođe predstavljaju predmet interesovanja, a često i mnogih spekulativnih i fiktivnih teorija. O atraktivnosti ovog mita u savremenom slovačkom društvenom kontekstu implicitno svedoče i izjave slovačkog premijera Roberta Fica koji je, između ostalog, istakao da Janošik predstavlja njegov lični uzor, kao i uzor njegove vlade.²⁶ Ficovo pominjanje Janošika svakako je izazvalo brojne kritike mnogih javnih ličnosti kao i jednog dela naučne zajednice.²⁷ Takođe, na brojnim internet portalima i u novinskim

otvoreno pitanje kakve je refleksije na ovom prostoru ostavila njegova mitizacija u širem okviru, ali i kakav je konkretan značaj Janošika u savremenom kulturnom i društvenom obrascu vođovanskih Slovaka, kao i žitelja sela Janošik.

²⁵ O tome svedoči i poslednji film o Janošiku napravljen 2009. godine u koprodukciji Poljske, Slovačke i Češke republike. Radi se o filmu koji nosi naziv "Janošik: istinita istorija" (vid. www.imdb.com/title/tt1467134/, [pristupljeno: 3. 1. 2013]).

²⁶ Slovački premijer i predsednik socijaldemokratske stranke (SMER) Robert Fico je, za vreme svog prvog premijerskog mandata, na proslavi petnaestogodišnjice samostalnosti Republike Slovačke u Martinu 3. 1. 2008. godine, pred više od hiljadu građana izjavio "Dragi prijatelji – 26. januara 1688, rodio se veliki uzor moje vlade – Juraj Janošik" (Slovenský rozhľad, 16. januar 2008). Nešto ranije, Robert Fico je, na otvaranju igrališta u mestu Klenovac, dobivši od gradonačelnika *valašku* (slovački nacionalni simbol koji se često vezuje uz Janošika) izjavio kako je "Janošik bio prvi slovački socijalista" (*Beo.sk*, 4. januara 2008, dostupno na: <http://beo.sk/historia/277-juraj-janosik-je-viac-komunisticky-fetis-ako-narodny-hrdina>, [pristupljeno: 4. 1. 2012]). Takođe, Robert Fico je još jednom aludirao na Janošika, kada je – na pitanje novinara zbog čega će prisustvovati proslavi 49. godišnjice komunističke revolucije u ambasadi Kube u Bratislavi, s obzirom na to da je Kuba pre toga otkazala gostoprimstvo dvojici slovačkih državljana i aktivista koji su se susreli sa kubanskim disidentima – predhodno se ogradiвши od podrške politici Havane, istakao "Ne vidim u tome absolutno ništa loše. To je izraz poštovanja prema konkretnim ljudima, konkretnoj državi. Ako je to zločin, onda me obesite za levo rebro" (*SME.sk*, 10. januar 2008. Dostupno na: <http://www.sme.sk/c/3670760/fico-oslavoval-kubansku-revoluciu.html>, [pristupljeno: 4. 1. 2013]).

²⁷ Tim povodom su se oglasili brojni istoričari iz Slovačke, istakavši da je Juraj Janošik bio razbojnik. Između ostalih, poznati slovački istoričar Dušan Kovač i etnološkinja Eva Krekovičova, istakli su da je reč samo o nacionalnom mitu. Krekovičova je navela kako je "ličnost Janošika" pogodovala devetnaestovekovnoj percepciji, kao i komunističkoj ideologiji, pri čemu je istakla "da ukoliko se nastoji izgradnji demokratske države zasnovane na pravnom sistemu, nije moguće poštovati ličnosti poput Janošika." Politikolog Grigorij Mesežnikov bio je oštrij u kritikama, istakavši da je Ficova izjava "manifestacijom mentalnog plebejstva", kao i da ona svedoči o "belim mestima" u njegovom obrazovanju (*HNOnline.sk*, 4. januar 2008, dostupno na: http://hnonline.sk/c3-22700690-k00000_d; *Aktuálne.sk*, 4. januar. 2008. dostupno

tekstovima, Fico je kritikovan zbog toga što za svog ličnog uzora, kao i za uzora svoje vlade, bira bandita, pri čemu gotovo da svaki od tih tekstova sadrži kratak kritički osvrt na istorijsku pozadinu Janošikovog života.²⁸ Trebalo bi usput pomenuti i da se u kancelariji slovačkog premijera nalazi monumentalni višemetarski keramički reljef koji predstavlja Janošika i njegovu družinu.²⁹ Iz svega navedenog, može se uočiti da glorifikacija Janošika u savremenom slovačkom društvenom kontekstu svakako predstavlja i metu kritike. Izuzev brojnih reakcija koje su konsekvantno proizašle iz izjava Roberta Fica, kritika i ismevanje mita o Janošiku se reflektuje različitim formama parodiranja ove tematike, mada i naučno-popularnim tekstovima koji teže da demistifikuju ovaj nacionalni mit. Takođe, pored navedenog, postoje i mišljenja koja tradiciju o Janošiku isključivo smatraju proizvodom komunističke propagande. U okviru užih, pre svega naučnih krugova, ova tematika u potpunosti je demitologizovana, dok se u širem društvenom kontekstu Janošik i dalje mahom percipira i prikazuje kao nacionalni heroj, imajući reputaciju borca za prava siromašnih. Isto tako, on se smatra vidom etničke ikone koja simbolizuje otpor prema mađarskom nacionalizmu. Slovački obrazovni sistem višestruko ga pominje tokom osnovnog, ali i u nastavnom planu srednjoškolskog obrazovanja, što svakako značajno utiče na održavanje ove tematike. Emocionalni karakter mita o Janošiku može se razaznati i u savremenom kontekstu, iako svakako ne u tolikoj meri kao što je to bilo primetno u ranijim periodima. U tom pravcu, valjalo bi ukazati na činjenicu da uticaj mita u savremenom slovačkom kontekstu zapravo nije moguće pouzdano utvrditi. Teme o Janošiku svakako imaju svojih refleksija u širokom korpusu pojava, međutim, njihov karakter nije isti kao ranije. Drugim rečima, tendencija započeta s kraja šezdesetih godina pozorišnim adaptacijama koje su parodirale temu Janošika, postepeno je demitologizujući, uočljiva je i danas, ali sa znatno jačim intenzitetom i sa neuporedivo više manifestacija. Ovo je posebno uočljivo na internetu, gde se mogu pronaći najrazličitiji kreativni koncepti sa upotrebom Janošika u različitim kontekstima. Isto tako, valjalo bi ukazati i na

na: [http://aktualne.atlas.sk/print.xml?path\[article\]=historicka-vzorom-premiera-roberta-fica-je-kriminalnik](http://aktualne.atlas.sk/print.xml?path[article]=historicka-vzorom-premiera-roberta-fica-je-kriminalnik), [pristupljeno: 4. 1. 2012].

²⁸ Vid. npr. tekst pod nazivom "Juraj Janošik: više komunistički fetiš nego nacionalni heroj" u kome se inače oštro kritikuju Ficove izjave, ali i slaba reakcija javnosti na njih (Dostupno na: <http://beo.sk/historia/277-juraj-janosik-je-viac-komunisticky-fetis-ako-narodny-hrdina>, [pristupljeno: 4. 1. 2013].

²⁹ Reljef "Janošikova družina" (*Janošikovi chlapci*) čiji je autor slovački akademski vajar Ignác Bizmayer, napravljen je u vreme postojanja ČSSR i bio je naručen od strane vlade Slovačke socijalističke republike čiji je premijer bio Peter Colotka (1969 – 1988). Po svemu sudeći delo je u kabinet premijera postavljeno prilikom rekonstrukcije zgrade, pre 1988. godine (*SME.sk*, 24. januar 2008, dostupno na: <http://www.sme.sk/c/3694167/janosika-uz-urad-vlady-ma.html>, [pristupljeno: 4. 1. 2013].

činjenicu da, uprkos tome što Janošik jeste jedan od najpoznatijih i vizuelno najjisticanijih slovačkih nacionalnih simbola, po ozbiljnosti on ipak ne može parirati nekim drugim slovačkim nacionalnim mitovima i mitizovanim temama i ličnostima. S druge strane, međutim, komercijalizacija i marketinško korišćenje njegovog lika, više su nego prisutni, što se ispoljava čak i visokom posećenošću tematskih izložbi i muzejskih ekspozicija povezanih s njim.³⁰

Kao što je već istaknuto, Janošik je bio mitizovan i u poljskoj i, u nešto manjoj meri, u češkoj kulturi (Goszczyńska 2001; Hložkova 2005; Votruba 2006), zbog čega se može smatrati (uslovno) zapadnoslovenskom legendom, često se nazivan i Tatranskim herojem. U poljskom kontekstu, ova tematika je atraktivna i u popularnoj nauci.³¹ Iako se njegov uticaj ne ispoljava u jednakom obimu u ova tri konteksta, analognost priče o njemu kao o junaku koji uzima od bogatih i daje siromašnima, uniformna je i predstavlja glavni motiv koji se ispoljava u nizu varijacija i u okviru različitih savremenih manifestacija. Tako se, između ostalog, pojavljuje npr. u nazivu jednog slobodnog softvera u Poljskoj, koji je težio razbijanju monopola jednog drugog programa, koji je bio obavezan za poslodavce i koji je funkcionisao samo u okviru Microsoft Windows operativnog sistema (Votruba 2006, 3). Ovaj primer ujedno predstavlja jako dobru indiciju o simboličkom značenju mita o Janošiku, ali takođe (uslovno) ukazuje i na njegov značaj kao simbola otpora koji bi mogao imati specifične forme u okviru internet aktivizma sa različitim formama društvene i političke konotacije.

Iako je u visokoj kulturi s vremenom formirana slika o Janošiku kao simbola otpora etničkom ugnjetavanju, treba istaći da nijedan izvor o njemu ne pruža naznake o etničkom karakteru Janošikovog delovanja. Za razliku od savremene slike o Janošiku kakva je formirana tokom devetnaestog veka u delima romantičarske literature – koja je od njega stvorila ne samo simbol borbe protiv socijalnog već i etničkog ugnjetavanja – u okviru tematike razbojništva ne postoje nikakve reference koje bi mogle ukazati na njen eventualno etnički karakter (Votruba 2006, 9–11). Drugim rečima, ni izvori, a ni narodne pesme sa razbojničkom tematikom, u kontekstu razbojništva ne ukazuju na sukob između Slovaka i Mađara. Dokumentacija sa suđenja Janošiku, podjednako ne odaje etničku pripadnost žrtvi njegove pljačke, sa izuzetkom supruge jednog

³⁰ Tako npr. zaposleni u muzejima u kojima postoje postavke koje su vezane za Janošika, ističu da one predstavljaju najzanimljiviji deo ekspozicije posetiocima i turistima i da upravo zbog njih, ovi muzeji imaju visoku posećenost. (*HNOnline.sk*, 4. januar 2008., Dostupno na: http://hnonline.sk/c3-22700690-k00000_d, [pristupljeno: 4. 1. 2013].)

³¹ Kao primer atraktivnosti ove teme trebalo bi pre svega navesti nešto noviju knjigu "Juraj Janosik hetman zbojnicki", čiji je autor poljski istoričar *Stanislaw Dzięciołowski*. Vid. Votruba 2007.

nemačkog oficira. Štaviše, ukoliko se uzme u obzir da je, sa svojom družinom, Janošik delovao u regionu koji je i tada bio pretežno naseljen Slovacima, može se pretpostaviti da su upravo oni najčešće bili žrtve njegovih pljački (Votruba 2006). Ipak, Janošik je uprkos tome postao simbol otpora mađarskom ugnjetavanju, što je svakako posledica intenzivne mađarizacije tokom devetnaestog veka. Budući da je osuđen i pogubljen od strane predstavnika vlasti koja se od kraja osamnaestog veka naglo mađarizovala, o njemu je u visokoj kulturi stvorena slika kao o buntovniku protiv socijalnog i etničkog izrabljivanja. Drugim rečima, njegov lik je inkorporiran u društvene i političke okolnosti devetnaestovekovnog konteksta u kojem je kulminirao je pritisak mađarizacije. Ovakav simbolički značaj Janošika kasnije je umnogomne nadograđivan, dok su na njegovo jačanje su u velikoj meri uticala i prva dva igrana filma o njemu. Tako je zapravo, od borca za prava siromašnih, postao i borac za prava Slovaka koji su, u skladu sa mitom o plebejskom karakteru slovačkog naroda od strane nosilaca emancipacionih procesa, generalizovani i identifikovani kao pripadnici običnog naroda (plebejci). Nasuprot njima, stajali su predstavnici vlasti, identifikovani sa Mađarima, koji su percipirani kao hiljadugodišnji ugnjetači Slovaka,³² na šta je svakako presudno uticao intenzivan proces mađarizacije tokom devetnaestog veka koji je proizvodio osećaj realne ugroženosti. Ovako konstruisana simbolika Janošika proističe iz opšteg slovačkog socijalnog i književnog diskursa, pri čemu se između ostalog i na ovaj način isticao etnicitet koji je bio u kontrastu sa rastućom političkom moći Mađara, tj. sa jačajućim mađarskim nacionalizmom. Na taj način je Janošik, o kome se u početku konstruisala slika kao o borcu za prava siromašnih, ubrzo poprimio i attribute narodnog heroja, stekavši time i naglašeno nacionalni karakter. Nasuprot slici o Janošiku koja je proizašla iz emancipacionih devetnaestovekovnih procesa, a kojom se implicitno simbolisalo etničko ugnjetavanje, narodne pesme sa razbojničkom tematikom isključuju ovakvu etničku identifikaciju.³³

Imajući u vidu da je Janošik mitizovan i u okviru poljskog društvenog konteksta, kao i to da se tradicija o njemu uočava i u određenim elementima češke kulture, može se konstatovati da danas u izvesnom smislu zauzima širi slo-

³² O jednom od najznačajnijih slovačkih nacionalnih i političkih mitova, "Mitu o hiljadugodišnjem ropstvu", vid. u Škvarna 2004; Findor 2005; Krivý and Mannová 2005.

³³ Martin Votruba ukazuje na to da su ove pesme, iako zabeležene kasnije, nastale tokom 17. i 18. veka, te da one ne sadrže etničku identifikaciju vlasti. Čak i u retkim slučajevima kada se etnički određuju, predstavnici vlasti se identifikuju kao Nemci a ne kao Mađari što proizilazi iz činjenice da je, sa željom da integriše Ugarsku u svoj sistem upravljanja tokom 17. i 18. veka, Habzburška monarhija dovela brojne administratore u ove oblasti. Opširnije u Votruba 2006.

venski okvir, ali da su refleksije u okviru ovakvog šireg konteksta ipak uočljive samo sporadično, pri čemu se Janošik najčešće pominje kao slovenska verzija Robina Huda. U takvom širem kontekstu, pominje ga i jedan poljski blogger (Votruba 2006, 16–17). Pored toga, ova tematika danas doprinosi i različitim projektima međudržavne, a pre svega slovačke i poljske saradnje.³⁴

Istorijski izvori navode veliki broj razbojnika koji su, tokom 17. i 18. veka, pljačkali u različitim regionima Slovačke, a pre svega planinskim oblastima od planine Beskidi do Belih Karpata. Podaci sa terenskih proučavanja 1970-ih godina, dobijeni prilikom pripremanja Etnografskog atlasa Slovačke, osim Juraja Janošika pominju 34 imena drugih razbojnika (Hlôšková 2005, 95). Takođe, analize koje su osamdesetih godina pravljene kartografskom metodom, pružile su sliku o vremenskoj i prostornoj zastupljenosti razbojničke tematike. Od 250 proučenih lokacija, disponuje se podacima o prozaičnoj razbojničkoj tradiciji iz 88 opština u Slovačkoj (isto 2005, 98). U ovim analizama, konstatovani su i prodori razbojničkih tradicija i iz drugih područja poput Poljske, Mađarske i Ukrajine. Na osnovu izvršenih analiza, konstatovano je da su ispitanici tematiku o razbojnicima većinom poznavali iz najrazličitijih izvora nezavisnih od folklor.³⁵ Uzimajući u obzir ovako čestu pojavu banditizma u planinskim regionima Slovačke tokom sedamnaestog i osamnaestog veka, interesantno je da je, od svih razbojnika, upravo Janošik mitizovan i da je isključivo on postao nacionalni simbol. Već je naznačeno da je romantičarska literatura u ogromnoj meri amnestirala razbojnike od krivice za pljačku i da je tendencionalno stvorila pozitivnu sliku o njima. Takođe je istaknuto i da je uticaj Šafarika, ali i drugih ličnosti poput Jana Čaploviča, te mnogih pisaca poput pesnika Janka Kralja i Jana Botta, bio presudan za konstruisanje pozi-

³⁴ U tom kontekstu, izuzev filma o Janošiku iz 2009. godine koji je nastao kao rezultat slovačke, poljske i češke saradnje, treba pomenuti i naučno-popularni projekat "Janošikova tradicija kao jedinstven fenomen zajedničkog kulturnog nasleđa slovačko-poljskog pograničja" (*Janošiková tradícia ako jedinečný fenomén spoločného kultúrneho dedičstva na slovensko – polskom pohraničí*), pokrenut od strane Považskog muzeja iz Žiline (Slovačka) i muzeja u Bjelsko-Bjali (Poljska) a koji se finansira iz evropskih fondova. U okviru projekta je pokrenuta i posebna internet prezentacija u čijem tekstu se ističe da je osnovni cilj projekta da se zaštiti i mapira zajedničko kulturno nasleđe u slovačko-poljskom pograničju koje se odnosi na "kulturni fenomen banditizma", sa posebnim akcentom na tradiciju o Janošiku; kao i da se preispita potencijal ovog fenomena za razvoj turizma na datom području. Opširnije o ovom projektu vid. na zvaničnom sajtu, dostupno na: <http://www.pmza.sk/janosik/index.php?lang=sk>, [pristupljeno: 4. 1. 2013].

³⁵ Ova proučavanja izvršena su prilikom pripreme Etnografskog atlasa Slovačke iz 1990. godine. Informanti su bili starosti između 60 i 80 godina. Njihovo poznavanje razbojničke tematike je većinom proisticalo iz literature, osnovnog obrazovanja, beletristike, filma, časopisa, itd. Vid. u Hlôšková 2005.

tivne tradicije o Janošiku. Međutim, postavlja se pitanje koje su konstelacije inicijalno uticale na potonju mitizaciju Janošika. Votruba navodi da inicijalni podsticaj za održavanje njegovog imena u memoriji, proističe iz činjenice da se, nakon njegovog pogubljenja, sprovodi istraga kako bi se saznalo ko su bili njegovi saučesnici i pomagači (Votruba 2006). Ključni momenat ipak jeste činjenica da Janošik nije bio osuđen za ubistvo, kao i to što je mlad tragično pogubljen na vešalima (Hlôšková 2005; Votruba 2006). Percepcija herojske smrti mladog čoveka za koju je odgovorna omražena vlast, svakako je ispunjavala osnove neophodne za mitizaciju kojom je Janošik predstavljen kao pravedan i plemenit junak.

Pojedini aspekti percepcije Janošika kao bandita i narodnog heroja

Dominantna tradicionalna slika o Janošiku, nastala njegovom mitizacijom, prikazuje ga kao osobu koju odlikuju viteške osobine a ne karakteristike koje bi se mogle vezivati za jednog razbojnika.³⁶ Janošik je mitizovan kao idealizovani junak i heroj, odmetnik koji ne trpi autoritete i koji živi slobodno, osoba visokog morala i hrabrosti, jake fizičke snage i lepote, osvjetnik i borac protiv nepravde i etničkog ugnjetavanja obespravljenog i podređenog slovačkog seoskog stanovništva. Idealizovana slika o njemu ispunjava osnovni niz motiva koji imaju mnoštvo analogija u korpusu pojava vezanih za priče o razbojnicima, hajducima i banditima u drugim prostornim i vremenskim kontekstima, odnosno drugim kulturnim obrascima. Tako se npr. i razlog (motiv) zbog kojeg je Janošik postao razbojnik u predanjima objašnjava time što je nepravda učinjena njemu i njemu bliskim osobama.³⁷

³⁶ Međutim, treba imati u vidu da se ove dve kategorije mogu međusobno prožimati i da, u određenim kontekstima, ne moraju stajati na dijametralno suprotnim pozicijama. Pojedini devetnaestovekovni autori izjednačavali su pojam vitez i razbojnik (hajduk, bandit), i to naročito u okviru romantičarske percepcije banditizma, ali i u kontekstu percipiranja razbojničke delatnosti posmatrane kroz njenu etničku dimenziju. Tako npr. u srpskom kontekstu, Njegoš pojam "hajduk" smatra sinonimnim pojmu "vitez", dok Vuk Karadžić insistirao da se reč "hajduci" prevodi nemačkom reči "helden" (junaci) umesto "räuber" (razbojnici). Vid. Nedeljović 2006, 252.

³⁷ U pojedinim predanjima, literarnim delima, pozorišnim predstavama i filmovima, Janošik se predstavlja kao mlad student teologije koji dolazi u svoje selo i saznaje da mu je majka upravo preminula. Njegov otac, koji je bio zauzet pripremom sahrane, ne uspeva da ispuni dužnosti prema lokalnom grofu, zbog čega, po naređenju grofa, biva fizički kažnjen, nakon čega je preminuo. Nakon toga, razočarani Janošik iz svog sela beži u šumu u kojoj se pridružuje grupi razbojnika. Iako ova priča interno varira, njena suština svakako ispunjava motiv koji se često pojavljuje u kontekstu banditizma: razlog za postajanje razbojnikom pronalazi se u individualnoj tragediji pojedinca nad kojim je

U kontekstu slovačkog nacionalizma, u kolektivnoj istorijskoj svesti Janošik je percipiran kao heroj, ali i kao žrtva izrabljivačke vlasti koja je u devetnaestovekovnom kontekstu izjednačavana sa Mađarima. Izmišljena idealizovana slika o njemu prikazuje ga kao oličenje hrabrosti, pa čak u određenom smislu i kao ideal muškosti svojstven heroju koji ispunjava sve kriterijume, uslovno rečeno, idealnog junaka (muškarca). Međutim, iako socijalni banditizam, kao oblik društvenog fenomena, pruža mogućnost za analizu različitih aspekata maskuliniteta u okviru različitih društvenih i kulturnih obrazaca, u konkretnom slučaju Janošik kao mitizovana ličnost, u ovom kontekstu može biti posmatran i analiziran isključivo u okviru šireg obrasca kao individua, odnosno u okviru proučavanja koja bi se odnosila na kontekstualizaciju modela razbojništva u širem regionu Karpata tokom 17. i 18. veka, pri čemu bi se morali zanemariti atributi njegove mitizacije koji su svojstveni heroju a ne razbojniku. Drugim rečima, morala bi se odrediti granica između Janošika kao razbojnika (pri čemu se kao razbojnik ni po čemu ne bi izdvajao od ostalih onovremenih individua koje su se bavile ovom delatnošću), i između Janošika kao heroja (sa atributima koji su mu pripisani u kontekstu mitizacije tokom devetnaestog veka i kasnije). U prvom slučaju, on je pripadnik specifične (socijalne) grupe, koja se na osnovu njenog privređivanja može podvesti pod kategoriju socijalnog banditizma, a koji predstavlja univerzalnu pojavu koja se javljala u različitim vremenima i različitim kontekstima. Njegov nastanak, kako ističe E. Hobsbaum, ne vezuje za se kulturnu difuziju – socijalni banditizam je rezlutat nezavisnog nastanka istih društvenih fenomena usled istog niza socijalnih uslova (Hobsbaum 2000). Pljačkaško privređivanje razbojnika, kao osnovni oblik privredne delatnosti, podrazumeva oružane sukobe, a oružani sukobi, odnosno snage, u različitim vremenskim kontekstima i kulturama bile su gotovo uvek muške institucije, odnosno muška delatnost (Solomon 2007). U kontekstu socijalnog banditizma, tj. konkretno, karpatskog razbojništva, maskulinitet se verovatno manifestovao pre svega kroz specifične forme agresivnosti, ali možda i kroz različite oblike njegove etničke dimenzije. Kad o ovom drugom reč, mora se ipak ukazati na to da, kao što je već navedeno, ne postoje izvori koji bi ukazali na etnički sukob u kontekstu razbojništva u vremenskom i prostornom kontekstu u kome je delovao Janošik. Takođe, trebalo bi istaći i da socijalni banditizam, kao fenomen nastaje i kao oblik negiranja inferiornosti određene podređene grupe (etničke ili socijalne) u odnosu na drugu, koja je bila uticajnije, moćnija i dominantna. Ovakva reakcija, realizovana kroz razbojništvo, svojstvena pre svega muškoj percepciji okruženja, koja proizilazi iz čitavog spektra konstelacija. Određivanje privredne, istorijske,

učinjena neka nepravda zbog koje on odlazi u šumu i počinje da se bavi pljačkom. Ovakav šablon se primećuje i u srpskoj književnosti u kojoj se razlozi za hajdučiju prikazuju kao individualno motivisani nekakvom nepravdom koja je uzrokovana lošom socijalnom i političkom situacijom.

kao i opšte društvene osnove maskuliniteta socijalnog banditizma svakako prevazilazi okvire ovog rada, dok je on, na konkretnom primeru Janošika posmatranog van ovog konteksta prilično nevidljiv, te stoga nije ni podložan bilo kakvoj analizi u ovakvoj konceptualizaciji. Uprkos tome, ipak postoje pojedine karakteristike, proizašle iz njegove mitizacije, ali one ne odudaraju od korpusa opštih glorifikacija i od atributa koji se pripisuju nacionalnom heroju i njegovoj "muškosti", bez obzira na izvesno postojanje varijabilnosti u različitim primerima, odnosno tipovima heroja koje je definisao sociolog Orin Klapp (Orrin E. Klapp). Uslovno nazvani "poetski aspekt", u formiranju tradicionalne slike o Janošiku imao je značajnu ulogu. Atributi koji bi se uslovno mogli podvesti pod "ideal muškosti", Janošiku su pripisivala prvenstveno dela visoke kulture, te bi se zbog toga aspekti maskuliniteta, uočljivi u okviru socijalnog banditizma, u njegovom slučaju morali isključiti – osim ukoliko se ne bi analizirao kao individua koja je isključivo bandit a ne mitizovani nacionalni heroj. Prema tome, tradicionalna i dominantna slika o Janošiku korespondira sa muškim atributima svojstvenim različitim tipovima heroja a ne korpusu svojstvenom fenomenu razbojništva, odnosno socijalnog banditizma. Nadovezujući se na Klappov zaključak o "pravljenu" heroja (vid. Klapp 1949), može se istaći da se mitizacijom i sam Janošik transformisao, te je slika, kakva se reflektovala u različitim formama u okviru slovačke kulture, proizilazila, i još uvek proizilazi, iz preplitanja i selektovanja mitskih tema koje su u skladu sa njegovim zamišljenim karakterom. Janošik se tradicionalno percipira i prikazuje kao heroj, dok je element razbojništva amnestiran i potpuno zaobiden. Tokom vremena nadograđivani korpus pozitivnih karakteristika dopunjavao je opšte pozitivnu sliku o njemu, ujedno stvarajući širi niz različitih manifestacija. Herojska etika, kakva se vezivala za koncepciju srednjovekovnog plemstva, u tom je kontekstu tokom devetnaestog veka inkorporirana u mitizovanu sliku o Janošiku, stvarajući od njega heroja sa viteškim osobinama. Inače, preplitanje elemenata socijalnog banditizma i viteštva, može se uočiti u različitim kontekstima – institucije viteštva i socijalnog banditizma imaju pojedinih sličnosti u svojim koncepcijama.³⁸ Takođe, socijalni banditizam može biti percipiran i interpretiran kao određena varijanta herojske privrede, odnosno, kao devijantni oblik i oblik srednjovekovne viteške tradicije u kontekstu njegovog etničkog, socio-ekonomskog i klasnog segmenta.

S vremenom, mitizovani Janošik postaje opšti uzor, a pre svega muškom delu populacije koji je nosilac određenih društvenih uloga. Uzimajući u obzir njegov etnički element i imajući u vidu to da se maskulinitet može vezivati za etničku dimenziju, tj. da može biti razložen na više povezanih, iako različitih segmenata, moguće je da je u kontekstu indentifikacionog potencijala, a naročito u vremenima krize, ova tema imala uticaj i u ovakvoj kontekstualizaciji.

³⁸ O pojedinim aspektima veze između koncepta socijalnog banditizma, pre svega hajdučije, na Balkanu i srednjovekovnog viteštva, vid. u Nedeljković 2006, 257-262.

Tako bi se npr. i imenovanje partizanske brigade, kao dominantno muške grupe (institucije), po Janošiku moglo (uslovno) sagledati u kontekstu njegovog simboličkog značaja (junak, osvetnik, borac) kroz muško poimanje junaštva i rata u okviru konkretnog obrasca.

Vizuelni aspekt predstavljanja Janošika, odnosno njegovog zamišljenog lika, u okviru slovačke kulture varirao je i nije bio jedinstven. Međutim, kasnije, a naročito nakon stvaranja prve Čehoslovačke republike, zaslugom pre svega kinematografije, ipak je preovladava jedan model, ali i dalje su pored njega postojali i drugačiji načini predstavljanja. Iako se Janošik u različitim oblicima vizuelne umetnosti i dalje predstavlja različito, izvesna uniformnost u pojedinim segmentima ipak postoji, manifestovana pre svega kroz pojedine neizostavne attribute koji idu uz njega, a koji takođe predstavljaju slovačke nacionalne simbole. U prvom redu, to je tzv. *valaška* – laka, mala i tanka jednosekla pastirska sekira sa drškom dužine preko jednog metra, koja se ranije koristila kao oruđe i oružje i koja je karakteristična za širi region Karpata.³⁹ Ovaj predmet se, opšte uzev, u potpunosti vezuje za razbojničku tematiku, pri čemu je, u slučaju elementa mitizacije Janošika, ona imala poseban značaj. Ukratko, verovalo se da njegova valaška i njegov opasač imaju magično dejstvo, kao i da u njima leži njegova snaga, što predstavlja frekventno korišćeni motiv u različitim mitovima o junacima i herojima, prema kojima snaga junaka leži u delu njegove opreme, kose, itd. Valaška se takođe u kontekstu razbojničke tematike, ali i u širem kontekstu u okviru slovačke kulture, vezuje za tzv. *odzemok*, koji predstavlja posebnu vrstu slovačkog tradicionalnog i dinamičnog plesa za koji se tradicionalno smatra da je bio omiljen među banditima. Opasač takođe predstavlja neizostavan deo ikonografskog predstavljanja Janošika. Njegov izgled na prikazima varira, ali uz njega se neizostavno prikazuje i kubura. Široki narodni šešir, dugačka kosa uvijena u specifične pletenice i tradicionalna nošnja karakteristična za karpatske pastire, takođe predstavljaju sastavne delove tradicionalnog i popularnog Janošikovog imidža.⁴⁰ Uticaj kinematografije na vizuelno predstavljanje Janošika ipak je bio ključan, pri čemu je film iz 1935. godine zaslužan za njegov najučestaliji način prikazivanja.

³⁹ *Valaška* se često predstavlja kao isključivo slovački simbol, iako je njena primena bila prisutna u čitavom regionu Karpata. Ova pastirska sekira je prisutna pod različitim imenima u okviru češke (*valaška*), mađarske (*fokos*), poljske (*rabanica*, *ciupaga*, *uobuszek*, *cekanka*), ukrajinske (*monipeць*, *бapmka*) i rumunske kulture. U slovačkom kontekstu, pored muzičkog instrumenta *fujare*, *valaška* predstavlja najistaknutiji nacionalni predmetni simbol, kao i najfrekventnije izrađivani suvenir. Njena drška i glava sekire se često ukrašavaju različitim motivima, a danas se veoma često izrađuju i prodaju njene drvene replike. U savremenom kontekstu, takođe se koristi kao rekvizit u pojedinim tradicionalnim plesovima, ali i kao predmet dekorativne namene.

⁴⁰ Umesto tradicionalnog šešira, Janošik je na nekim ranijim prikazima, prvenstveno u okviru poljske kulture, prikazivan sa specifičnom visokom kapom.

Zaključna razmatranja

Socijalni element razbojništva (uslovno hajdučije ili socijalnog banditizma), kao i problematika koja se odnosi na kriminalitet karpatskog razbojništva, ovom prilikom nisu bili analizirani budući da je fokus bio isključivo na analizi procesa mitizacije Janošika, kao i na analizama različitih refleksija ove tradicije u okviru slovačkog društvenog i kulturnog konteksta. Međutim, potrebno je naglasiti da je upravo socijalni element, tj. socio-ekonomska situacija u datom vremenskom i prostornom kontekstu, imala izuzetno bitnu ulogu u stvaranju korpusa predanja, a kasnije i u mitizaciji razbojničke tematike, utičući na pozitivno vrednovanje pojave socijalnog banditizma, a samim tim i na formiranje idealizovane slike o Janošiku. Svakako, kao što je prikazano, za inicijalno amnestiranje aspekta razbojništva i pljačke zaslužna su pre svega literarna dela proizašla iz korpusa visoke kulture, odnosno – posmatrano u širem kontekstu – emancipacioni procesi slovačkog narodnog preporoda. Široko redefinisavanje socijalnih odnosa, koje je između ostalog podrazumevalo i promene u okviru etničkih, religijskih, klasnih i drugih nivoa (Anderson 1998), imalo je svojih refleksija i u kontekstu konstruisanja nacionalnih identiteta tzv. zakasnelih (malih) nacija poput slovačke, gde se u procesima slovačkog narodnog preporoda nacionalni identitet u velikoj meri konstruisao kao reakcija na sve intenzivniji proces mađarizacije i nacionalizacije istorije Ugarske od strane mađarskih nacionalnih elita. Uzimajući u obzir etničnost, odnosno kasnije inkorporirani etnički aspekt u tradiciju o Janošiku, kao i naglašeni socijalni karakter same koncepcije idealizovane slike o razbojnicima sa akcentom na Janošika u kontekstu devetnaestovekovnog kulturnog obrasca, može se u najopštijim crtama sagledati i uloga fenomena socijalnog banditizma u samim procesima konstruisanja slovačkog nacionalnog identiteta, tj. element identifikacionog potencijala ove tematike u datom kontekstu.

Istaknuto je da pozitivna slika o razbojnicima u slovački kontekst prodire iz nemačkog romantizma, preplićući se sa već postojećim starijim prednacionalnim lokalnim identitetima i tradicijama (različitim kulturnim obrascima) koji su se odnosili na razbojničku tematiku. Delovanjem nosilaca devetnaestovekovnih emancipacionih procesa u okviru slovačkog narodnog preporoda, ambivalentna slika o razbojnicima (odnosno, preplitanje pozitivnih i negativnih atributa koji su vezivani za bandite u okviru starijih lokalnih tradicija) postepeno postaje jednoznačna, te se razbojnička tematika vrednuje isključivo pozitivno, i to pre svega konkretno u kontekstu mitizovanja Janošika. Stvaranje novog kulturnog obrasca tokom devetnaestog veka podrazumevalo je i stvaranje novih koncepcija i marginalizaciju starih, nacionalizaciju istorije, pronalaženje (konstruisanje) različitih novih temelja sa tendencijom ka naglašavanju kontinuiteta, veza sa dubokom prošlošću i slično. U kontekstu konstruisanja slovačkog nacionalnog identiteta, pronalaženje geneaološkog kole-

na i maglovitih predaka iziskivalo je duboko kopanje u prošlost (Smit 2010, 253), a imajući u vidu upadljivo odsustvo ratničke tradicije u kontekstu novoformirane slovačke nacionalne simbolike, ukazala se potreba za ispunjavanjem ovog prostora (Škvarna 2004). Ovo je ujedno značajno doprinelo i tome da se Janošik premesti na viši nivo i percipira se kao borac za prava Slovaka, tj. kao narodni heroj. Takođe, na taj način je modelovan simbol u formi junaka sa naglašenim moralnim vrlinama koji je simbolisao otpor i predstavljao borca protiv nepravde tokom ugarskog perioda. Proces njegove mitizacije podrazumevao je kombinovanje najraznovrsnijih elemenata, poput inkorporiranja pojedinih drevnih mitskih motiva, ali i najrazličitije oblike hiperbolisanja i glorifikovanja njegovog značaja, čime je on s vremenom dobio opšte nacionalnu dimenziju koja je imala značajan kulturološki uticaj, reflektovan u širokom spektru pojava.

Amnestiranjem elementa kriminaliteta, što je bilo od krucijalne važnosti za konstruisanje pozitivne slike o Janošiku, u slovačkom kontekstu se tematika razbojništva pozitivno vrednovala već od prvih decenija devetnaestog veka, predstavljajući model. Drugim rečima, percipirala se kao uzor u kojem se reflektovala borba protiv socijalne nepravde kojoj je bio izložen slovački narod, a kasnije i kao primer borbe protiv etničkog ugnjetavanja. Zapravo, od početka devetnaestog veka počinje afirmacija pozitivne percepcije razbojništva koja akcenat stavlja na socijalni aspekt delovanja bandita. Pri tom, konkretno u Janošikovom primeru, aspekt pljačke zbog lične materijalne dobiti (pljačkanja za sopstvenu korist) najčešće se zaobilazi i ignoriše, dok se u prvi plan postavlja njegovo uzimanje od bogatih i davanje siromašnima. Pri tome, mitizacija se kretala ka tome da je Janošik predstavljen kao borac za slobodu i jednakost, dok njegova pljačka nije bila usmerena na pripadnike sopstvenog (slovačkog naroda) već pre svega na okupatore (neprijatelje), odnosno, na bogataše i izrabljivače, videne pre svega u Mađarima, što je svakako bilo suprotno od realnosti. Ovakav oblik percepcije naročito je intenziviran i otvorenije istaknut nakon 1918. godine, tj. nakon stvaranja Čehoslovačke republike.

Socijalni banditizam, koji se u slovačkom kontekstu najbolje reflektovao kroz primer tradicije o Janošiku, predstavlja bitan gradivni segment slovačkog nacionalnog identiteta. Uostalom, hajdučki pokret (ili socijalni banditizam) leži u osnovi državnosti nacionalnog identiteta više evropskih i američkih nacija (Nedeljković 2006, 238). Tako se, u izvesnom smislu mogu povlačiti određene paralele između ovih pojava iz različitih prostornih i vremenskih konteksta. Zapravo, problematiku socijalnog banditizma isključivo je i moguće proučavati u takvom šire definisanom kontekstu, a ne kao izdvojenu i izolovanu pojavu u okviru jedne zatvorene celine. Međutim, uprkos sličnostima u određenim segmentima koncepcije, valja naglastiti da je ovaj fenomen u različitim društvenim i kulturnim obrascima imao sopstvenih specifičnosti, tj. da je ova pojava mogla imati, i imala je, različitu funkciju i značenje, što je variralo od

konkretnog diskursa. Takođe, socijalni banditizam je i u okviru jednog konteksta predstavljao višeznačan kompleksni fenomen sa različitim konceptualizacijama i sa često različitim, čak dijametralno suprotnim, značenjima i tendencijama. Fenomen socijalnog banditizma, kao oblik kriminalnog ponašanja koji je u suprotnosti sa važećim zakonima propisanih od strane određenog (konkretnog) entiteta, predstavljao je (i negde još uvek predstavlja) multifunkcionalnu pojavu koja se ne može sagledati na univerzalan način. On je po pravilu uvek imao socijalnu dimenziju (kao ključnu i najčešće inicijativnu, a ne retko i afirmativnu), ali je takođe mogao imati i naglašeni nacionalni i (ili) etnički karakter. Razbojništvo je u širem regionu Karpata bilo česta pojava, koja se javila još tokom srednjeg veka a posebno intenzivirala tokom 17. i 18. veka. Banditizam je u ovom regionu nastao kao posledica različitih elemenata opštih društvenih odnosa, pri čemu se ekonomski faktor svakako mora smatrati ključnim. Ovakav oblik privređivanja predstavljao je osnovnu i stalnu delatnost određenog broja ljudi u specifičnim društvenim prilikama u konkretnom obrascu (Hobsbawm 2000). Socijalni banditizam u slovačkom kontekstu nije sadržao elemente koji bi ukazivali na određeni vid etnički motivisanog delovanja (Votruba 2006), ili nekakav oblik koji bi se mogao podvesti pod neku formu narodnooslobodilačke borbe protiv okupatora, kao što je to bio slučaj sa hajdučijom u srpskom kontekstu. (vid. Nedeljković 2006). Fenomen razbojništva u okviru slovačkog konteksta, imao je isključivo socijalni karakter a bio je uzrokovan određenom socio-ekonomskom situacijom. Kasnije, u okviru visoke kulture druge polovine devetnaestog veka, pre svega kroz mitizaciju Janošika, banditizam počinje da dobija svoju nacionalnu dimenziju, percipirajući se i kao određeni oblik etničkog i socijalnog otpora "potlačenih Slovačka" protiv vlasti. Ovakvo formulisanje je, bez obzira na to što se ne može govoriti o jasno diferenciranom etničkom aspektu fenomena razbojništva u konkretnom slučaju, u značajnoj meri proisteklo iz sve jače polarizovanosti društva na niže i više slojeve. Pri tome su, kao posledica devetnaestovekovnog procesa intenzivne mađarizacije, viši slojevi (predstavnici vlasti) indentifikovani kao Mađari dok su niži socijalni slojevi poistovećeni sa Slovacima, što je korespondiralo sa mitom o plebejskom karakteru slovačkog naroda, iako je to svakako imalo i realnu utemeljenost budući da je državna administracija u ovom periodu bila sastavljena skoro isključivo od Mađara. Prema tome, iako socijalni banditizam u konkretnom obrascu nije imao etničku dimenziju, kroz mit o Janošiku tokom devetnaestog veka počinje da se predstavlja kroz takvu prizmu, tj. pridodan mu je nacionalni karakter, pri čemu je Janošik postao junak i, u određenoj meri, simbol nacionalne borbe. Ipak, treba napomenuti da je socijalni element u mitizaciji Janošika istican ispred etničkog, iako je i ta socijalna dimenzija jasno aludirala na etničku i nacionalnu obespravljenost Slovačka. Međutim, za razliku od Balkana – gde je hajdučija imala specifičnu vrednost i gde je hajdučki pokret bio baza nove nacije i nove nacionalne ari-

stokratije u XIX veku (Nedeljković 2006, 257), odnosno u kome je on bio usko povezan sa borbom protiv Turaka – socijalni banditizam u slovačkom kontekstu nije imao ni približno isti značaj, ni istu funkciju, iako je svakako predstavljao (prvenstveno kroz mitizaciju Janošika) integralni deo konstruisanja slovačkog nacionalnog identiteta.

Proces stvaranja mita i mitomanije o Juraju Janošiku kao o narodnom heroju, u celini posmatrano, predstavlja suštinski jednolinijski proces čiji je razvoj, uprkos različitim varijacijama u određenim vremenskim kontekstima, imao kontinuirani tok. Iz savremene perspektive, moguće je uslovno istaći da Janošik predstavlja jedan od najfrekventnije korišćenih slovačkih simbola, koji je, u skladu sa različitim društvenim okolnostima tokom vremena tumačen na čitav niz različitih načina. Izmišljanje tradicije o Juraju Janošiku koje je započelo na lokalnom nivou a koje je tokom procesa slovačkog narodnog preporoda poprimilo opšti nacionalni značaj, s vremenom je stalno nadograđivano čime je ujedno i simbolički opseg ličnosti Janošika postepeno proširivan. Međutim, pri tome se njegova osnovna srž nije narušavala, tj. nije se narušavala opšta slika koja je ličnost Janošika predstavljala čitavim nizom pozitivnih osobina od kojih su posebno bile naglašene snaga, odvažnost, hrabrost, pravednost i čestitost. Uprkos modifikovanju i dopunjavanju mita brojnim sadržajima u različitim periodima poput isticanja etničke konotacije, suština priče o Juraju Janošiku je ostajala rezistentna i jasno naglašena, te samim tim tradicija o Janošiku i danas ima čitav niz različitih refleksija.

Bibliografija:

- Anderson, Benedikt. 1998. *Nacija: zamišljena zajednica*. Beograd: Plato.
- Antolová, Ružena. 2007. "Jánošík, zbojník popravený v Liptovskom Mikuláši". In *Jánošík a fenomén zbojníctva na slovensko – poľsko – českom pomedzí. Zborník príspevkov z konferencie*. Žilina: Považské múzeum.
- Balegová, Oľga. 1993. "Šafárikov Jánošík ako epický problém a obraz konštrukcie sveta". In *Pavol Jozef Šafárik v slovenskej a českej slavistike: Zborník venovaný XI. medzinárodnému zjazdu slavistov v Bratislave*, ed. P. Petrus, 137-143. Košice: Východoslov. vyd. pre Filozofickú fakultu P.J. Šafárika v Prešove.
- Brock, Peter. 1976. *The Slovak National Awakening*. Toronto: University of Toronto Press.
- Findor, Andrej. 2005. "Tisícročná poroba?". In *Mýty naše slovenské*, eds. E. Krekovič, E. Mannová, E. Krekovičová, 71-76. Bratislava: Academic Electronic Press.
- Gašpariková, Viera. 1988. *Jánošík: obraz zbojníka v národnej kultúre*. Bratislava: Tatran.

- Goszczyńska, Joanna. 2001. *Mit Janosika w folklorze i literaturze słowackiej XIX wieku*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Instytut Filologii Słowiańskiej.
- Hlôšková, Hana. 2005. "Národný hrdina Juraj Jánošík". In *Mýty naše slovenské*, eds. E. Krekovič, E. Mannová, E. Krekovičová, 94-104. Bratislava: Academic Electronic Press.
- Hobsbawm, Eric, J. 2000. *Bandits*. New York: The New Press.
- Hroch, Miroslav. 2000. *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations*. New York: Columbia University Press.
- Hroch, Miroslav 2003. *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*. Praha: Sociologické nakladatelství – SLON.
- Klapp, Orrin, E. 1949. The Folk Hero. *The Journal of American Folklore* Vol. 62, No. 243: 17-25.
- Krekovicová, Eva. 1994. Od obrazu pastiera v slovenskom folklóre k národnému symbolu. *Slovenský národopis* 41 (2): 139-152.
- Krivý, Vladimír and Mannová, Elena. 2005. "Mýtus obete". In *Mýty naše slovenské*, eds. E. Krekovič, E. Mannová, E. Krekovičová, 77-85. Bratislava: Academic Electronic Press.
- Laurencíková, Katarína. 2009. *Jánošík vo filme*. Diplomová práca. Univerzita Komenského v Bratislave – Filozofická fakulta. Dostupno na: http://janosik.terchova-info.sk/wp-content/2009/02/laurencikova_diplomovka.pdf,3.1. 2013.
- Mannová, Elena. 2005. "Mýty nie su slovenským špecifikum (Uvod)". In *Mýty naše slovenské*, eds: E. Krekovič, E. Mannová, E. Krekovičová, 7-18. Bratislava: Academic Electronic Press.
- Melicherčík, Andrej. 1952. *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*. Bratislava: Nakladateľstvo Slovenskej akademie vied a umení.
- Minárik, Jozef. 1977. *Stredoveká literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Nedeljković, Saša. 2006. Organizovani kriminalitet kao višeznačna potkultura – hajdučija između građanske i nacionalne ideologije i između narodne i nacionalne kulture. *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu* (70): 235-269.
- Pražák, Richard. 1988. *Legends a kroniky koruny uherské*. Praha: Vyšehrad.
- Smit, Antoni, D. 2010. *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Solomon, Susan, L. 2007. "War". In: *Encyclopedia of Sex and Gender*, ed. Fedwa Malti–Douglas, 1518-1522. Detroit, New York, San Francisco, London: Thomson/Gale.
- Škvarna, Dušan. 2004. *Začiatky moderných slovenských symbolov. K vytváraniu národnej identity od konca 18. do začiatku 19. storočia*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta humanitných vied.
- Votruba, Martin. 2006. Hang Him High: The Elevation of Jánošík to an Ethnic Icon. *Slavic Review* 65 (1): 21-44.

Votruba, Martin. 2007. Highwayman's Life: Extant Documents about Jánošík. *Slovakia* 39 (72-73): 61-86.

Zoričák, Peter. 2000. Jánošík na minciach, medailách a odznakoch. *Slovenská archivistika* 35 (2): 109-118.

Prímljeno: 9. 10. 2012.

Pihvačeno: 20.4.2013.

Kristijan Obšust

THE MYTH ABOUT THE NATIONAL HERO JURAJ JÁNOŠÍK: INVENTING TRADITION WITHIN SLOVAK NATIONALISM

This paper analyzes the characteristics of the processes which are related to the creation (invention) of the tradition about the Slovak local highwayman Juraj Jánošík. That is, the analysis is focused on the overview of different constellations related to his mythization within the Slovak nationalism as well as on various forms of manifestations of this national myth over time in terms of wider social, cultural and political pattern. There was an intention to widely follow the different forms of development and the perception of this national myth, with the focus on pointing out the distinction but also on the interweaving in the apprehension of Jánošík as a social bandit, which is the historical background of his personality as well as the perception of Jánošík as a national hero with a clearly distinctive ethnic connotation. In order to get a clearer indication of this difference – this is of the crucial importance anyway if we are to track the origin and the development of this myth within the Slovak nationalism, the paper points out certain aspects about the understanding of the subject of brigandage (social banditry) in the Slovakian romanticism.

Key words: Juraj Jánošík, national identity, Slovakia, mythization, social banditry